

บทที่ 2

แนวคิด ทฤษฎี และงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

ในการวิจัยเรื่อง “การศึกษาเนื้อหาและบทบาทของคุดบะฮ์วันศุกร์ที่มีในชุมชน” ผู้วิจัยได้ใช้แนวคิดและทฤษฎีเพื่อเป็นกรอบในการศึกษาวิจัยดังนี้

1. แนวคิดเกี่ยวกับบทบาทหน้าที่ของการสื่อสาร
2. แนวคิดเกี่ยวกับสื่อประเพณีและบทบาทหน้าที่ของสื่อประเพณี
3. แนวคิดเกี่ยวกับหลักการศาสนาอิสลาม
4. แนวคิดเกี่ยวกับคุดบะฮ์วันศุกร์ และบทบาทหน้าที่ของคุดบะฮ์วันศุกร์
5. แนวคิดเกี่ยวกับชุมชนมุสลิมในประเทศไทย

แนวคิดเกี่ยวกับบทบาทหน้าที่ของการสื่อสาร

มนุษย์อาศัยการสื่อสารเป็นเครื่องมือเพื่อบรรลุวัตถุประสงค์ในการดำเนินชีวิต และเพื่ออยู่ร่วมกับคนอื่นในสังคม การสื่อสารเป็นพื้นฐานของการติดต่อของมนุษย์ และเป็นเครื่องมือสำคัญของกระบวนการสังคม ยิ่งสังคมซับซ้อนและมีคนมากขึ้น การสื่อสารก็ย่อมมีบทบาทและความสำคัญมากขึ้น

ในระดับสังคม จะเห็นว่าการสื่อสารมีความสัมพันธ์และมีบทบาทต่อสังคมมนุษย์มาก การดำรงอยู่ของสังคมมนุษย์ตั้งแต่อดีตถึงปัจจุบัน เกิดจากการที่มนุษย์สามารถทำการสื่อสารเพื่อให้เกิดความเข้าใจกัน ใช้การสื่อสารเป็นเครื่องมือในการรักษาสถาบันต่างๆ รวมทั้งใช้ในการทำความตกลงกัน เพื่อสร้างกฎระเบียบของสังคมให้เป็นที่ยอมรับและปฏิบัติกันต่อไปในกลุ่มสมาชิก จะได้อยู่ร่วมกันอย่างสงบสุขเป็นสังคม นอกจากนี้ในสังคมที่เปลี่ยนไป คนในสังคมก็ต้องอาศัยการสื่อสารเป็นเครื่องมือในการที่จะทำความเข้าใจระหว่างกัน สร้างกฎเกณฑ์ใหม่เปลี่ยนแปลงทัศนคติและพฤติกรรมให้สอดคล้องกับสภาพของสังคม กล่าวได้ว่าการมีสังคมมนุษย์ต้องอาศัยการสื่อสาร สังคมมนุษย์เกิดจากการใช้การสื่อสารเป็นเครื่องมือรวมคนหลายคนให้มาอยู่ร่วมกัน การสื่อสารจึงเปรียบเสมือนสายใยของสังคมที่ประสานหน่วยย่อยต่างๆ ของสังคมให้รวมเข้าไว้ด้วยกัน

ในหน่วยที่ย่อยลงไป คือระดับบุคคล จะเห็นชัดว่าการสื่อสารมีบทบาทที่จะก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงความรู้, ทัศนคติ, พฤติกรรม หรือการเปลี่ยนแปลงสิ่งแวดล้อม Berlo (1960: 11-12) กล่าวว่าวัตถุประสงค์ในการสื่อสารก็เพื่อที่จะเป็นหน่วยที่มีอิทธิพล (affecting agent)

กล่าวคือ เราทำการสื่อสารเพื่อมีอิทธิพลต่อผู้อื่น ต่อสิ่งแวดล้อมและต่อตัวเอง กล่าวสั้นๆ ก็คือ เราทำการสื่อสารเพื่อมีอิทธิพล ตั้งใจที่จะมีอิทธิพล

Rogers (1971) กล่าวว่า การสื่อสารเกิดขึ้น ก็เนื่องจากแหล่งสารมีเจตนาที่จะเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมบางประการในตัวผู้รับสาร ได้แก่ 1. การเปลี่ยนแปลงความรู้ 2. การเปลี่ยนแปลงทัศนคติ และ 3. การเปลี่ยนแปลงพฤติกรรม โดยจะเกิดขึ้นในลักษณะต่อเนื่อง คือเมื่อผู้รับสาร ได้รับข่าวสารก็จะทำให้เกิดความรู้ เมื่อเกิดความรู้ก็จะมีผลให้เกิดทัศนคติ และขั้นสุดท้ายคือ ก่อให้เกิดการกระทำ

การสื่อสารทำหน้าที่หลัก 3 ประการคือ (พัชนี เที่ยจรรยา, เมตตา วิวัฒน์านุกูล และ ธิรพันธ์ อนุวัชศิริวงศ์, 2538:5)

1. สร้างรูปแบบโลกของบุคคล
2. กำหนดว่าบุคคลนั้นๆ อยู่ในตำแหน่งใดเมื่ออยู่ร่วมกับผู้อื่น
3. ช่วยให้บุคคลสามารถปรับตัวเข้ากับสภาพแวดล้อมได้อย่างมีประสิทธิภาพ

นอกจากนี้การสื่อสารยังมีบทบาทอื่นๆ อีกมากมายต่อมนุษย์ อาทิ ช่วยในการเรียนรู้ และการปรับตัว การใช้ชีวิตประจำวันร่วมกับผู้อื่น การประกอบอาชีพ การบริหาร การพัฒนาทางสังคม การเมือง และเศรษฐกิจ ไปจนถึงความสัมพันธ์ระหว่างประเทศและทั่วโลก

อย่างไรก็ตามบทบาทหน้าที่ของการสื่อสารนั้น ใช่ว่าจะให้ผลที่น่าพึงพอใจเสมอไป บางครั้งอาจให้ผลที่ไม่พึงปรารถนาแก่สังคมหรือให้ผลที่คิดไม่เคยคาดคิดมาก่อน ก็ย่อมเป็นไปได้ อาทิ ข่าวที่เผยแพร่มากเกินไปอาจทำให้เกิดความตื่นกลัวสูง อาจทำให้คนหมดหวังและถอยหลบไปใช้ชีวิตส่วนตัว การตีความข่าวสารของสื่อมวลชนอาจทำให้การใช้กำลังความคิดของคนอ่อนแรง และการให้ความบันเทิงบางรูปแบบอาจทำลายความคิดสร้างสรรค์

หน้าที่โดยทั่วไปของการสื่อสาร หมายถึงหน้าที่หรือภารกิจที่การสื่อสารได้ดำเนินไป เพื่อให้สอดคล้องกับสภาวะปกติของสังคม นักวิชาการหลายท่านได้แสดงความคิดเห็นเกี่ยวกับหน้าที่ของการสื่อสารดังนี้ (อ้างถึงในประมะ สตะเวทิน, 2538: 76-77, หน้าที่ 2)

ลาซาร์สเฟลด์ (Lazarsfeld) และเมอร์ตัน (Merton) ให้ความเห็นว่า การสื่อสารมีหน้าที่เฉพาะบางประการต่อสังคม เช่น ให้สถานภาพแก่บุคคลหรือองค์กร และช่วยให้การบังคับใช้กฎของสังคมเป็นไปได้

คูลลีย์ (Cooley) เห็นว่า การสื่อสารมีหน้าที่กว้างๆ สองประการคือ ช่วยขยายสิ่งแวดล้อมของมนุษย์ให้กว้างไกลขึ้น และช่วยเพิ่มความสามารถของมนุษย์ในการเผชิญกับปัญหาในสิ่งแวดล้อมของตน คูลลีย์ได้แบ่งหน้าที่ในยามปกติของการสื่อสารในรายละเอียดคือ

1. ทำให้อำนาจในสังคมมีลักษณะเป็นประชาธิปไตย
2. ขยายการมีปฏิสัมพันธ์ทางสังคมให้กว้างขึ้น
3. ทำให้สถาบันสังคมมีลักษณะเห็นสิ่งที่มีเหตุผลและมีสภาพเป็นบุคคล
4. ช่วยกระตุ้นให้เกิดเอกภาพทางความคิด
5. ส่งเสริมให้เกิดการชอบสังคมหรือการชอบการคบหาสมาคม

อย่างไรก็ตามแนวคิดที่แพร่หลายที่สุดที่ได้รับการกล่าวถึงเมื่อมีการพิจารณาถึงหน้าที่ของการสื่อสารในสังคมคือความคิดของลาสเวลล์ (Lasswell) ซึ่งได้กล่าวถึงหน้าที่สำคัญๆ 3 ประการ คือ การสอดส่องดูแลเกี่ยวกับสิ่งแวดล้อม, การประสานส่วนต่างๆ ในสังคมเพื่อแสดงปฏิกิริยาตอบสนองต่อสิ่งแวดล้อม และการถ่ายทอดมรดกทางสังคมจากคนรุ่นหนึ่งไปยังคนรุ่นหลัง

นอกจากนั้นคนอื่นๆ อาทิเช่น แชรรม(Schramm) ไรท์(Wright) ได้เพิ่มหน้าที่ประการที่ 4 ของการสื่อสาร คือหน้าที่ในการให้ความบันเทิง

หน้าที่ในการสอดส่องดูแลเกี่ยวกับสิ่งแวดล้อม หมายถึง หน้าที่ในการแสวงหาและเผยแพร่ข่าวสารเกี่ยวกับเหตุการณ์ต่างๆ ที่เกิดขึ้นในสิ่งแวดล้อม ทั้งเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นภายในและภายนอก สังคมหนึ่งๆ หน้าที่ในด้านนี้คือ หน้าที่ในการรายงานข่าว หรือการแจ้งข่าวสารนั่นเอง

หน้าที่ในการประสานส่วนต่างๆ ในสังคม หมายถึง หน้าที่ในการแสดงความคิดเห็นเกี่ยวกับสิ่งที่เกิดเป็นข่าว เป็นการวิเคราะห์และเสนอแนะว่าควรจะทำอย่างไรกับสิ่งนั้นๆ หน้าที่นี้เรียกว่า หน้าที่ในการแสดงความคิดเห็น หรือหน้าที่ในการชักจูง

หน้าที่ในการถ่ายทอดมรดกทางสังคม หมายถึง หน้าที่ในการเผยแพร่ความรู้ ค่านิยม และปทัสถานของสังคมแก่สมาชิกรุ่นใหม่ของสังคม เพื่อให้วิทยาการและวัฒนธรรมของสังคมนั้นคงอยู่ต่อไป นี่คือน้ำที่ด้านให้การศึกษา

หน้าที่ในการให้ความบันเทิง หมายถึง หน้าที่ในการนำเสนอและเผยแพร่การแสดงดนตรี และศิลปะ เพื่อสร้างความจรรโลงใจแก่ประชาชน

หน้าที่ทั้ง 4 ประการนี้คือน้ำที่สำคัญของการสื่อสารในสังคมโดยทั่วไป ไม่ว่าสังคมนั้นจะมีระบบการเมืองและเศรษฐกิจระบบใด หรือระบบการสื่อสารระบบใดก็ตาม

ปรมะ สตะเวทิน ได้กล่าวถึงวัตถุประสงค์ของการสื่อสารโดยสรุปจากแนวคิดของ Schramm (1974:19, อ้างถึงในปรมะ สตะเวทิน, 2540:31-34) มีดังนี้ 1. เพื่อแจ้งให้ทราบ (Inform) 2. เพื่อสอนหรือให้การศึกษา (Teach or Educate) 3. เพื่อสร้างความพอใจหรือให้ความบันเทิง (Please or Entertain) 4. เพื่อเสนอหรือชักจูงใจ (Propose or Persuade) ทั้ง 4 ข้อนี้เป็นวัตถุประสงค์ของผู้ส่งสาร ส่วนวัตถุประสงค์ของผู้รับสารนั้นสัมพันธ์กันคือ 1. เพื่อทราบ (Understand) 2. เพื่อศึกษา (Learn) 3. เพื่อหาความพอใจ (Enjoy) 4. เพื่อกระทำหรือตัดสินใจ (Dispose or Decide)

จะเห็นว่าวัตถุประสงค์ของการสื่อสารที่กล่าวมานี้ สอดคล้องกับหน้าที่ของการสื่อสารข้างต้นทั้ง 4 ประการ

คณะกรรมการแม็คไบรด์ ได้ทำการวิเคราะห์ถึงบทบาทหน้าที่ของการสื่อสารไว้ 8 ประการ คือ (อ้างถึงในจิตตนา หนูณะ, 2533:21)

1. การให้ข่าวสาร หมายถึง การเก็บ การรวบรวม การประมวล และเผยแพร่ข่าว ข้อมูลข้อเท็จจริง และข้อคิดเห็น เพื่อจะยังผลให้เกิดความเข้าใจและมีปฏิกิริยาอย่างถูกต้องตามภาวะบุคคล สภาพแวดล้อม สังคม และนำไปสู่การตัดสินใจที่ถูกต้อง

2. การสังคมประกิต หรือสังคมกรรม ได้แก่การได้มาซึ่งความรู้ความเข้าใจที่จะทำให้บุคคล ดำเนินชีวิตอย่างมีประสิทธิภาพในฐานะสมาชิกของสังคม ช่วยให้เกิดสำนึกในการอยู่ร่วมสังคมกับบุคคลอื่น ซึ่งจะนำไปสู่การร่วมมือร่วมใจกัน เพื่อผลประโยชน์ของส่วนรวม

3. การกระตุ้นเร้า หมายถึงการส่งเสริมสนับสนุนให้ไปสู่เป้าหมายระยะสั้นและระยะยาวของสังคม และกระตุ้นให้คนเกิดความมานะพยายามและตัดสินใจเลือกแนวทางและพฤติกรรมที่จะนำไปสู่เป้าหมายที่ยินยอมพร้อมใจกันกำหนดไว้แล้ว

4. การถกเถียงอภิปราย คือการแลกเปลี่ยนข้อเท็จจริง และข้อคิดเห็นระหว่างฝ่ายต่างๆ ในสังคม เพื่อก่อให้เกิดความตกลงยินยอมที่มีผลดีต่อส่วนรวม รวมทั้งการแสวงหาพยานหลักฐานมากระตุ้นให้สาธารณชนสนใจ และให้ความร่วมมือในกิจกรรมของส่วนรวม ไม่ว่าจะในระดับท้องถิ่น ระดับชาติ หรือระดับนานาชาติ

5. การให้การศึกษา คือการสื่อสารที่เข้ามาช่วยถ่ายทอดวิชาความรู้ ทำให้เกิดการพัฒนาศติ ปัญญา อุปนิสัย ทักษะและสมรรถภาพของบุคคล ตลอดจนทุกช่วงเวลาของชีวิต

6. การส่งเสริมวัฒนธรรม หมายถึงการเผยแพร่ศิลปวัฒนธรรม เพื่อธำรงรักษาไว้ซึ่งมรดกที่ตกทอดมาจากบรรพบุรุษและการพัฒนาวัฒนธรรม โดยการส่งเสริมสติปัญญา และจินตนาการของปัจเจกชน รวมทั้งกระตุ้นความต้องการ และความคิดสร้างสรรค์ในสุนทรียภาพ

7. การให้ความบันเทิง คือการถ่ายทอดแพร่กระจายผลงานทางการละคร ฟ้อนรำ วรรณกรรม ดนตรี การละเล่น และศิลปะต่างๆ โดยอาศัยเครื่องหมาย สัญลักษณ์ สัญลักษณ์เสียง ภาพ ทั้งนี้เพื่อความสนุกสนานรื่นเริง และการพักผ่อนหย่อนใจ

8. การบูรณาการ คือการให้บุคคล กลุ่ม และประชาชนได้รับรู้ข่าวสารที่มีความหลากหลาย จำเป็นต่อการเพิ่มพูนความรู้ และความเข้าใจซึ่งกันและกันในแง่ของการดำเนินชีวิต ทศนะและความใฝ่ฝันของผู้อื่นในสังคมด้วย

ในกระบวนการสื่อสารนั้น สื่อเป็นองค์ประกอบหนึ่งที่มีความสำคัญ สื่อแต่ละประเภทมีคุณสมบัติที่แตกต่างกัน อันก่อให้เกิดบทบาทหน้าที่เฉพาะอีกด้วย

แนวคิดเกี่ยวกับสื่อประเพณีและบทบาทหน้าที่ของสื่อประเพณี

สุรพล วิรุฬห์รักษ์ (2530:40) ได้ให้ความหมายของสื่อพื้นบ้านว่า เป็นรูปแบบของการสื่อสารระหว่างบุคคลกับบุคคล หรือบุคคลกับกลุ่ม หรือกลุ่มคนกับกลุ่มคนที่ได้ประพฤติปฏิบัติสืบต่อมาจากเกิดความเคยชินเป็นประเพณี และครอบคลุมถึงประเพณี ภาษา ท่าทาง การแต่งกาย เครื่องใช้ ฯลฯ ที่ประชาชนในสังคมหนึ่งกำหนดความหมายที่แน่นอนเอาไว้ให้เป็นที่ยอมรับตรงกัน ดังนั้น สื่อพื้นบ้านจึงมีอีกชื่อหนึ่งว่า “สื่อประเพณี” สื่อพื้นบ้านจึงครอบคลุมการแสดงต่างๆ เช่น เพลง ละคร การละเล่น และกีฬา ที่เปิดโอกาสให้มีการสนทนาวิสาสะ ตลอดจนประเพณี และพิธีกรรมต่างๆ ที่เป็นปัจจัยให้เกิดการสื่อสาร

สื่อประเพณีของไทย คือ วัฒนธรรมทั้งมวลที่คนไทยและสังคมไทยได้สร้างสรรค์และสั่งสมกันมาตั้งแต่ในอดีต กลายเป็นเครื่องมือที่ส่งรับ และเก็บข่าวสารที่เป็นสัญลักษณ์และเอกลักษณ์ของระบบสังคมไทย ปรากฏให้เห็นในรูปของคำพูด ข้อเขียน บทเพลง ดนตรี การละเล่น หัตถกรรม สถาปัตยกรรม พิธีการ ความคิด ความเชื่อ ค่านิยม หรือแม้กระทั่งวิถีชีวิต สื่อประเพณีสามารถเป็นได้ทั้งภาชนะรองรับข่าวสาร (Recipient) และพาหนะ (Vehicle) ที่จะนำข่าวสารจากบุคคลหนึ่ง จากสถานที่หนึ่งไปยังสถานที่หนึ่ง และที่สำคัญก็คือจากเวลาหนึ่งไปยังอีกเวลาหนึ่ง ซึ่งจะยาวนานหลายร้อยหลายพันปี (สมควร กวียะ, 2535)

กาญจนา แก้วเทพ (2541:107) กล่าวว่า สื่อประเพณีหมายรวมถึงสื่อของสังคมทุกประเภทที่มีมาก่อนหน้ายุคสื่อมวลชน ไม่ว่าจะเป็นสื่อศิลปะการแสดงของวัฒนธรรมหลวง เช่น โขน ละครใน ฯลฯ สื่อทุกชนิดของประชาชนหรือวัฒนธรรมราษฎร์ที่รู้จักกันในนามของสื่อพื้นบ้าน เช่น หมอลำ คำวซอ โนห์รา เพลงเกี่ยวข้าว ฯลฯ

มีการเรียกชื่อสื่อพื้นบ้านหรือสื่อประเพณี ในอีกชื่อหนึ่งว่าช่องทางตามแบบประเพณีโบราณ อาทิ หุ่นกระบอก นักเล่นนิทาน ลิเก จั้ว หมอตำแย และสถานที่ที่ประชาชนนิยมมาพบปะกัน เช่น ตลาด สุหร่า(หรือมัสยิด) วัด เป็นต้น (เสถียร เขยประทับ, 2530 : 326)

หากใช้เกณฑ์ด้านภาษา อาจแบ่งสื่อพื้นบ้านเป็นประเภทภาษา (Verbal) และอวัจนภาษา (Non- verbal) หรืออาจจะแบ่งเป็นประเภท discursive (กิจกรรมที่เกี่ยวกับการใช้ภาษา) และ presentational symbol (กิจกรรมต่าง ๆ ที่ใช้สัญลักษณ์เป็นเครื่องแสดงออก)

เมื่อพิจารณาตามเกณฑ์ดังกล่าวนี้ การวิเคราะห์สื่อพื้นบ้านสามารถครอบคลุมได้ ตั้งแต่ นิทานเพลงพื้นบ้าน ตำนานหมู่บ้าน ปริศนาคำทาย คำพังเพยสุภาษิต การละเล่นของเด็ก พิธีกรรม และความเชื่อต่าง ๆ ฯลฯ (กาญจนา แก้วเทพ, 2539: 11-12)

สื่อพื้นบ้านหรือสื่อประเพณีนั้นมีลักษณะเฉพาะที่โดดเด่นและข้อดีหลายประการด้วยกัน Parmar (1975 อ้างถึงในวีรยุทธ บุญยะไวโรจน์, 2533:884) ระบุถึงข้อดีของสื่อพื้นบ้านคือ

1. ใกล้ชิดกับประชาชนทั้งประเทศและสามารถแสดงออกทางอารมณ์มากกว่าให้เหตุผลทางวิชาการ
2. สามารถดัดแปลงการแสดงได้หลายรูปแบบ เพื่อสนองความต้องการในด้านการสื่อสารกับมวลชนทุกกลุ่ม
3. เป็นของท้องถิ่นและมีชีวิต บางลักษณะสามารถสร้างความสามัคคีในกลุ่มผู้ฟังหรือผู้ดูได้ดีกว่าสื่อมวลชนสมัยใหม่
4. เป็นสื่อที่หาได้ง่ายสำหรับชาวบ้าน
5. สามารถปรับตัวเข้ากับเนื้อหาใหม่ ๆ ได้เสมอ
6. เป็นสิ่งที่ชื่นชมแก่คนทุกเพศทุกวัย
7. เป็นสื่อที่มีราคาถูก เมื่อเปรียบเทียบกับสื่อมวลชนสมัยใหม่

กาญจนา แก้วเทพ (2541) มีความเห็นที่คล้ายคลึงกัน โดยได้สรุปให้เห็นถึงข้อดีของสื่อพื้นบ้าน ไว้ดังนี้

1. มีลักษณะใกล้ชิดประชาชน จึงง่ายต่อการเข้าถึง
2. สามารถแสดงออกทางอารมณ์ได้อย่างเต็มที่ เพราะรูปแบบการแสดงเป็นการสื่อสารระหว่างบุคคลผู้ชมมีส่วนร่วมได้
3. สามารถดัดแปลงให้เข้ากับแต่ละท้องถิ่นได้
4. ใช้ภาษาท้องถิ่น ทำให้ระบบความหมายเป็นระบบเดียวกับผู้ชม ใช้ภาษาได้แบบ “โดนใจ” มีชีวิตชีวา
5. สามารถปรับตัวให้เข้ากับเนื้อหาใหม่ๆ ได้ง่าย
6. มีราคาถูก หรืออาจไม่เสียค่าใช้จ่าย
7. เนื่องจากเป็นสื่อที่มีมายาวนาน ประชาชนมีความคุ้นเคย จึงเป็นที่รักใคร่และชื่นชอบของคนทุกเพศทุกวัย

ในเรื่องความสามารถในการปรับตัวของสื่อพื้นบ้านนั้น คงมิได้รวมถึงสื่อพื้นบ้านทุกประเภท กาญจนากล่าวว่าสื่อประเพณีเดิมบางอย่างมีจารีตที่ค่อนข้างเคร่งครัด เช่น โขน มโนราห์ ฯลฯ หากจะนำมาเล่นเรื่องสมัยใหม่แบบสมัยใหม่ รูปแบบของสื่ออาจจะไม่เอื้ออำนวย หรือรูปแบบสื่อพื้นบ้านที่โยงใยอยู่กับเรื่องพิธีกรรม จะนำมาใช้ประโยชน์กับเรื่องทางโลกย์ (ต่อต้านเอตส์) ก็อาจจะเข้ากันไม่ได้

สื่อพื้นบ้านเป็นส่วนหนึ่งของวัฒนธรรมพื้นบ้าน (Folk culture) จึงมีลักษณะเด่นคือ มีลักษณะเฉพาะของความเป็นชุมชนสูง มีความสามารถเข้าถึงผู้คนในสังคมได้โดยตรง โดยที่ผู้รับสารมีโอกาสในการเลือกรับสิ่งต่างๆ (Active audience) และมีความโดดเด่นในเรื่องการปรับตัว รวมทั้งมีลักษณะความสัมพันธ์อันแน่นแฟ้นกับกลุ่มสังคม (Social bond) (ประยูทธ วรรณอุดม, 2540)

วีรยุทธ บุญยะไวโรจน์ (2533:894-895) กล่าวว่าเนื้อหาในสื่อพื้นบ้านสะท้อนให้เห็นถึงชีวิตความเป็นอยู่ ทัศนคติ ค่านิยม และขนบธรรมเนียมประเพณีของกลุ่มชนเจ้าของวัฒนธรรมนั้น ดังนั้นสื่อพื้นบ้านจึงเป็นสัญลักษณ์ของวัฒนธรรมในท้องถิ่นนั้นๆ และมีเอกลักษณ์เฉพาะตัวในแต่ละกลุ่มชน แต่ละท้องถิ่น ทำให้คนกลุ่มอื่น ทราบถึงความเป็นอยู่และพฤติกรรมต่างๆ และเป็นประโยชน์ต่อการศึกษาเรื่องการสื่อสารระหว่างวัฒนธรรม

นอกจากนี้สื่อพื้นบ้านส่วนใหญ่อยู่ในรูปของการสื่อสารระหว่างบุคคล จึงมีอิทธิพลต่อการจูงใจ การเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมทำได้ง่ายเมื่อได้มีโอกาสพบปะสังสรรค์กับรูปแบบของสื่อพื้นบ้าน ซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของวิถีชีวิตชุมชน การใช้ภาษาถิ่นทำให้การสื่อสารระหว่างผู้ส่งและผู้รับแจ้งชัด สื่อพื้นบ้านจึงเข้าถึงชุมชน ได้สนิทสนมและเป็นส่วนหนึ่งของเครือข่ายการสื่อสารในชุมชนนั้นเป็นอย่างดี (นิทรภาพร ทิพา, 2539:23 อ้างถึงในสินินาถ วิมุกตานนท์, 2540:27)

มีเพียงแต่การใช้ภาษาถิ่นในการสื่อสารเท่านั้น ในสื่อพื้นบ้านทั้งผู้ส่งสารและผู้รับสารต่างอยู่ในวัฒนธรรมเดียวกันด้วย ในหลักการสื่อสารถือว่าทั้ง 2 ฝ่ายมีความเหมือนกันหรือ

คล้ายคลึงกัน (HomoPhilly) อาจจะเป็นด้านเชื้อชาติ ศาสนา ความเชื่อ ทศนคติหรือระดับชั้น ทางสังคม มีกรอบแห่งการอ้างอิง (Frame of Reference) คล้ายกันปราศจากช่องว่าง (Gap) ระหว่างกัน ซึ่งลักษณะที่เป็น “พวกเดียวกัน” และสื่อหรือ “พูดภาษาเดียวกัน” ดังกล่าว จะทำให้เกิดความเข้าใจในความหมายของสารอย่างเดียวกันได้ง่าย และเกิดการยอมรับในสารนั้นได้มากด้วย เนื่องจากไม่มีความรู้สึกผิดแปลกแตกต่าง (Senses of Alienation) อาจเรียกได้ว่าสื่อหรือ “พูดกันรู้เรื่อง” นั่นเอง (สมฤทธิ์ ลือชัย, 2534)

ในสื่อพื้นบ้านบางประเภท ผู้ส่งสารจะเป็นนักสื่อสารที่ดีและชำนาญรอบรู้ทั้งทางโลกทางธรรม ผู้รับสารจะให้ความเชื่อถือและชื่นชอบในผู้ส่งสาร อาทิ การศึกษาของบุญธรรม เทอดเกียรติชาติ (2522) ที่พบว่า ประชาชนให้การยอมรับว่านายหนังตะลุงเป็นทั้งนักปราชญ์ นักการเมือง นักศาสนา และนักการศึกษาของท้องถิ่นด้วย

ที่กล่าวมาทั้งหมดนี้จึงเป็นคุณลักษณะเฉพาะอันโดดเด่นที่จะทำให้สื่อพื้นบ้านหรือสื่อประเพณี แสดงบทบาทได้อย่างหลากหลาย มีสีสันและมีประสิทธิภาพ

กาญจนา แก้วเทพ (2541:121-122) ได้กล่าวถึงบทบาทของสื่อประเพณีไว้ดังนี้

1. ให้ความบันเทิง ซึ่งเป็นหน้าที่หลักและหน้าที่พื้นฐานของสื่อประเพณี ไม่ว่าจะปรับเปลี่ยนไปเพื่อการอื่นก็ตาม หน้าที่นี้จะติดตามสื่อประเพณีตลอด ในลักษณะหรือรูปแบบของการช่วยผ่อนคลายอารมณ์ การหยอกล้อ การสร้างอารมณ์ขัน และความบันเทิงที่ประเทืองอารมณ์และปัญญาไปพร้อมๆ กัน

2. การแจ้งข่าวสาร หรือการรายงานสภาวะการณ์แวดล้อม เช่น หนังตะลุง แม้จะเล่นเรื่องที่เคยเล่นตามแบบฉบับก็ตาม จะมีที่ว่างสำหรับสอดแทรกเหตุการณ์ปัจจุบันลงไป ตัวอย่างเช่น อาจจะสอดแทรกสงครามระหว่างอเมริกากับอิรัก

3. ให้การศึกษา เป็นหน้าที่หลักและพื้นฐานอีกประการหนึ่งของสื่อประเพณี มิติของการศึกษานั้นมีอยู่อย่างหลากหลาย อาทิ

- การให้ความรู้โดยทั่วไปด้านศาสนา เนื่องจากโลกทัศน์หลักของชุมชนชาวนานั้น มิติด้านศาสนาจะเป็นแกนหลักของชุมชนในการหล่อหลอมสมาชิก ดังนั้นสื่อพื้นบ้านทุกชนิด จึงต้องเอาการเอางานในการอบรมสั่งสอนด้านศาสนา ด้วยการแนะนำหลักการต่างๆ ให้รู้จัก และเข้าใจ

- การอบรมจริยธรรมเป็นการเฉพาะ อันเป็นการประยุกต์หลักศาสนามาใช้ในการจัดการกับความสัมพันธ์ทางสังคมให้เป็นไปในทางที่พึงปรารถนา เช่น หลักความกตัญญู หลักอิทธิยธรรม การให้อภัยอโหสิ เป็นต้น

- การชี้แนวปฏิบัติ อันเป็นการศึกษาที่มีลักษณะเป็นรูปธรรมมากที่สุด เพราะลงไปสู่ภาคปฏิบัติของแต่ละบุคคล เช่นการประพฤติตนของสตรี การประกอบสัมมาอาชีพ การฝึกฝนตนเอง ฯลฯ

4. การแสดงออกซึ่งความคิดเห็นไปจนกระทั่งถึงการวิพากษ์วิจารณ์สังคม เป็นองค์ประกอบที่มีสีสันของสื่อประเพณี หน้าที่นี้จะอธิบายได้ว่าเหตุใดประชาชนจึงชื่นชอบสื่อประเพณี

หลายประเภท เช่น หนังสือที่มีบทวิพากษ์วิจารณ์นักการเมืองหรือรัฐบาล เป็นแม่เหล็กดึงดูดความสนใจของประชาชน คนดู

5. การทำหน้าที่เป็นตัวประสานความสัมพันธ์ระหว่างคนกลุ่มต่างๆ ที่มีความแตกต่างกันด้านเพศ เชื้อชาติ เผ่าพันธุ์ ศาสนา ตัวอย่างเช่น รอเจิง ที่เป็นการละเล่นที่ประสานระหว่างคนพุทธ และคนมุสลิม, งานประเพณีแห่ไม้ค้ำโพธิ์ที่เชื่อมความสัมพันธ์ระหว่างชาวบ้านจากหลายๆ หมู่บ้าน เป็นต้น

นอกเหนือจากหน้าที่หลักดังกล่าวมาแล้ว สื่อพื้นบ้านยังมีหน้าที่ปลีกย่อยอีกมากมาย เช่น เป็นเสมือนตัวแทนของระบบสัญลักษณ์ของสังคม, เป็นส่วนประกอบของชีวิตการงาน, เน้นหนักการธำรงรักษาความสืบเนื่อง และความมั่นคงของชุมชนและวัฒนธรรม, เป็นตัวกำหนดจังหวะชีวิตของชุมชน ฯลฯ

จะเห็นได้ว่าบทบาทของสื่อประเพณีที่กล่าวมาข้างต้นนี้ ใช้แนวคิดในเรื่องบทบาท หน้าที่ของการสื่อสาร และการสื่อสารมวลชนเป็นหลักสำคัญในการวิเคราะห์และค้นหามหาบท หากจะใช้กรอบหรือทฤษฎีของสำนักหน้าที่นิยม (Functionalism) จะเห็นถึงบทบาทของสื่อประเพณี หรือสื่อพื้นบ้านที่น่าสนใจอีกแนวทางหนึ่ง

กาญจนา แก้วเทพ (2539:13-17) ได้เสนอหลักการวิเคราะห์สื่อพื้นบ้าน ตามแนวสำนักหน้าที่นิยม (Functionalism) โดยสำนักนี้เชื่อว่าการสื่อสารหรือวัฒนธรรม ในที่นี้หมายถึงสื่อพื้นบ้านด้วย เป็นสถาบันย่อยอันหนึ่งในสังคม ประจวบกับวิวัฒนาการของร่างกายที่ต้องทำหน้าที่ให้ดีที่สุด ร่วมกับอวัยวะ ส่วนอื่นๆ เพื่อความคงอยู่ของอินทรีย์

และสถาบันนี้จะทำหน้าที่เกี่ยวข้องกับระบบค่านิยม (Value System) โดยเฉพาะ และสามารถแบ่งหน้าที่หลักสำคัญๆ ได้เป็น 3 ประการคือ 1. สร้างเกียรติภาพให้สังคมส่วนรวม (Stability) เป็นการทำหน้าที่ให้คนมีความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน "Integrative Function" 2. หน้าที่อบรม (Socialization) บางครั้งก็เรียกว่า "การถ่ายทอดทางวัฒนธรรม" (Cultural Transmission) และ 3. การ ควบคุมทางสังคม (Social Control)

กาญจนายังได้หยิบยกงานที่ศึกษาถึงหน้าที่สื่อพื้นบ้านโดยนักวิชาการเยอรมันสำนักแฟรงค์เฟิร์ตด้วย ซึ่งพบว่าสื่อพื้นบ้านมีหน้าที่มากมายกว่าเมื่อเปรียบเทียบกับสื่อมวลชน คือ ทำหน้าที่ปลดปล่อยแรงผลักดันทางเพศ, สร้างความสามัคคีระหว่างคนกลุ่มต่างๆ, ช่วยให้คนพัฒนาด้านภูมิปัญญา วิพากษ์วิจารณ์สังคมที่เป็นอยู่, ให้การศึกษาและสร้างสำนักทางการเมือง, ก่อให้เกิดการทบทวนชีวิต เพราะสื่อพื้นบ้านมีลักษณะสัมพันธ์กับชีวิต และให้ความบันเทิง

อีกผลการศึกษาหนึ่ง ที่กาญจนาได้นำเสนอคือ การศึกษาโดย G.C.Chu และ Ai-Li Chu ซึ่งได้นำเอาลักษณะสามมิติของเรื่องทัศนคติมาประยุกต์ ใช้ในการวิเคราะห์การทำหน้าที่ของสื่อพื้นบ้าน และพบว่าในมิติของ 1. Cognitive Dimension สื่อพื้นบ้านจะทำหน้าที่ให้ความรู้ความเข้าใจว่าอะไรเป็น อะไร อะไรผิดอะไรถูก 2. Affective Dimension คือหน้าที่สร้างอารมณ์ความรู้สึก 3. Conative Dimension คือ หน้าที่ชี้แจงทางปฏิบัติแก่ผู้คนในสังคม

กาญจนนาได้ฝากข้อคิดทิ้งท้ายในการวิเคราะห์ถึงหน้าที่ของสื่อพื้นบ้านว่า 1. ในสื่อพื้นบ้าน มีลักษณะไม่เป็นเนื้อเดียวกันหมด (Heterogeneous) ในขณะที่เนื้อหาในสื่อพื้นบ้านอย่างหนึ่ง เขียนเรื่องการทำหน้าที่แบบหนึ่งไว้ในสื่ออีกอย่างหนึ่ง อาจจะเขียนอีกแบบหนึ่งก็ได้ 2. ให้ระมัดระวังเรื่องความหมายของสื่อพื้นบ้านระหว่างความหมายที่เห็นได้ชัด manifest meaning กับความหมายที่ซ่อนเร้น Latent Meaning อาจไม่สอดคล้องกัน 3. พิจารณาบริบททางสังคม โดยเฉพาะเรื่องช่วงระยะเวลาเป็นเกณฑ์ด้วยว่าในภาวะปกติ (Normal Period) และในภาวะวิกฤติ (Crisis Period) สื่อพื้นบ้านทำหน้าที่อะไร แตกต่างกันหรือไม่

บทบาทของสื่อพื้นบ้านที่บุคคลอื่นๆ ได้ศึกษาหรือกล่าวถึงไว้มีดังนี้ (ศรีปาน รัตติกาล-ชลากร, 2538) 1. ผดุงรักษาวัฒนธรรมและแสดงออกซึ่งภาพลักษณ์ของชาติ 2. เสริมความมั่นคงทางจิตใจและรักษาความสัมพันธ์ทางเครือญาติและชุมชน 3. ช่วยพัฒนาในด้านต่างๆ 4. ผ่อนคลายความเครียด ความกดดันทางเศรษฐกิจ ตลอดจนขนบธรรมเนียมประเพณีที่อาจมีข้อห้าม 5. สร้างความสามัคคีในกลุ่ม 6. ให้ความบันเทิง สนุกสนานเพลิดเพลิน 7. อบรม สั่งสอนคุณธรรม ค่านิยม ความประพฤติแก่บุคคลในสังคม 8. ส่งเสริมให้เกิดการท่องเที่ยว

พรพิไล เทพคำ (2539) ระบุถึงบทบาทของสื่อพื้นบ้านว่า 1. แสดงให้เห็นถึงความเป็นเอกภาพ ความเป็นพื้นบ้านของคนในชุมชนหรือสังคมนั้น 2. การเป็นนันทนาการของสังคม 3. การรายงานข่าว มักนำเหตุการณ์ต่างๆ แทรกเข้าไปในการนำเสนอ 4. ให้ความเห็นและชักจูงให้ผู้รับสารเกิดความคิดและทัศนคติอย่างใดอย่างหนึ่งขึ้น 5. การให้การศึกษางานที่อาจแทรกเข้ามาโดยไม่ตั้งใจ อาจให้แนวทางการดำเนินชีวิตว่าควรทำอย่างไร

จากการสำรวจของจุมพล รอดคำดี และคณะ(2527)พบว่าสื่อพื้นบ้านประเภท “หมอลำ” มีบทบาทให้ความบันเทิง การรักษาประเพณี ให้ความรู้ทั้งทางโลกและทางธรรม และช่วยส่งเสริม เผยแพร่นโยบายของรัฐบาลด้านต่างๆ คล้ายคลึงกับ “หนังตะลุง” (ปาริชาติ ยุทธะพาทีกุล, 2537:55) ซึ่งมีหน้าที่หลักอยู่ 3 ประการ คือให้ ความรู้แขนงต่างๆ ทั้งทางโลกและทางธรรม, ให้ความบันเทิง และช่วยส่งเสริมปลูกฝังศิลปวัฒนธรรมของท้องถิ่น ส่วนการศึกษาของมะลิวัลย์ บุรณพัฒนา (2530:532-539) นั้นพบว่า วรรณกรรมคำว้า มีบทบาทต่อสังคมล้านนา เพราะทำหน้าที่พัฒนาทั้งบุคคลและสังคม คือสร้างความบันเทิง เป็นเครื่องมือในการติดต่อและ กระจายข่าวสาร บันทึกสภาพสังคมและวิพากษ์วิจารณ์สังคม เป็นเครื่องระบายอารมณ์ความรู้สึก ให้ความรู้และอนุรักษ์วัฒนธรรมท้องถิ่น

จากที่กล่าวมาทั้งหมดจะเห็นถึงบทบาทหน้าที่หลักโดยธรรมชาติของสื่อพื้นบ้านคือ การให้ความบันเทิง ส่วนบทบาทในการให้ความรู้และข่าวสารถูกทำให้เข้มข้นขึ้น เมื่อรัฐได้เล็งเห็นถึงข้อดีและประสิทธิภาพของสื่อประเภทนี้ จึงได้นำมาใช้เป็นเครื่องมือสนองตอบวัตถุประสงค์ต่างๆ ตั้งแต่อดีต ในสมัยจอมพล ป. พิบูลสงคราม จนถึงปัจจุบัน โดยใช้เผยแพร่ของรัฐบาลและใช้ในการพัฒนารวมทั้งในโครงการรณรงค์ด้านต่างๆ

การศึกษาวิจัยทั้งในและต่างประเทศให้ความสนใจในสื่อพื้นบ้านประเภทการละเล่น เป็นสำคัญ อีกทั้งการใช้สื่อพื้นบ้านของรัฐเพื่อการพัฒนาภูมิปัญญาพื้นบ้าน ประเภทการแสดงเป็นหลัก

สำหรับการศึกษาวิจัยเกี่ยวกับคุตบะฮ์ หรือบทบาทของคุตบะฮ์ เท่าที่สำรวจวรรณกรรมเบื้องต้นพบว่า ยังไม่มีผู้ทำการศึกษาวิจัยด้านนี้โดยตรง ทั้งๆ ที่จัดว่าเป็นสื่อประเพณีในรูปของ “พิธีกรรม” ที่มีบทบาทและอิทธิพลยิ่งต่อชาวไทยมุสลิม และแม้ว่าในระยะหลังจะมีหน่วยงานรัฐองค์กรทางศาสนา รวมทั้งอิหม่าม คอเต็บ ซึ่งเป็นผู้ส่งสารในสื่อประเภทนี้ เริ่มให้ความสนใจและใช้เป็นสื่อในการพัฒนาแล้วก็ตาม

มีการกล่าวถึงคุตบะฮ์วันศุกร์บ้างในการศึกษาวิจัยที่เกี่ยวกับบทบาทของมัซฮิด และบทบาท ในการพัฒนาชุมชนของอิหม่าม แต่ก็เล็กน้อยมาก ซึ่งจะได้กล่าวถึงในแนวคิดเกี่ยวกับ คุตบะฮ์วันศุกร์ และบทบาทหน้าที่ของคุตบะฮ์วันศุกร์ต่อไป

แนวคิดเกี่ยวกับหลักการศาสนาอิสลาม

อิสลามกำเนิดขึ้นในคาบสมุทรอาหรับ ในบริเวณของประเทศซาอุดีอาระเบียกว่า 1400 ปี โดยมีท่าน “ศาสดามุฮัมมัด” คือลัลลลอฮุอะลัยฮิวะซัลลิม เป็นผู้ประกาศคำสอน โดยท่านได้รับโองการต่างๆ จากพระผู้เป็นเจ้า “อัลเลาะห์” ชูบฮานะฮุวะตะอาลา”ให้นำมาเผยแพร่แก่มนุษยชาติ โองการที่เป็นคำสอนจากอัลเลาะห์(ชูบฮาย) ที่ผ่านมาทางท่านศาสดามุฮัมมัด(คือลย) เรียกว่า “คัมภีร์อัลกุรอาน” ซึ่งมุสลิมทั่วโลกถือเป็นธรรมนูญแห่งชีวิต

คำว่า “อิสลาม” มาจากคำว่า “อัสละมะ” ซึ่งมาจากรากศัพท์ภาษาอาหรับว่า “ชะลิมะ” แปลว่า สันติ การมอบน้อม การยอมจำนนโดยสิ้นเชิง

อิสลาม จึงมีความหมายว่า การมอบน้อมมอบตนต่อพระผู้เป็นเจ้า อัลเลาะห์(ชูบฮาย) แต่พระองค์เดียวอย่างสิ้นเชิง เพื่อความสันติ

มุสลิม คือคำที่ใช้เรียกผู้นับถือศาสนาอิสลาม ซึ่งมีได้เป็นชาติหนึ่งชาติใดโดยเฉพาะ เพราะอิสลามเป็นศาสนาสากลสำหรับมนุษยชาติที่มีผู้นับถือเกือบทุกชาติ ทุกทวีป ทุกสีผิว ทั้งในยุโรป อเมริกา แอฟริกา เอเชีย และออสเตรเลีย โดยเฉพาะแถบเอเชียตะวันออกเฉียงใต้หรือตะวันออกกลาง และแม้แต่ในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ก็มีผู้นับถืออิสลามเป็นจำนวนมาก

¹ เป็นคำสุตฺติภาษาอาหรับ ใช้เขียนหรือกล่าวหลังนามนบีมุฮัมมัด แปลว่า “ขอความโปรดปรานแห่งอัลเลาะห์และความสันติจงมีแก่ท่าน” การกล่าวคำสุตฺตินี้ในครั้งต่อไปในงานวิจัยนี้จะขอย่อเป็น (คือลย)

² เป็นคำสุตฺติภาษาอาหรับ ใช้เขียนหรือกล่าวหลังพระนามของอัลเลาะห์ แปลว่า “มหาบริสุทธิ์และความสูงส่งยิ่งแก่พระองค์” การกล่าวคำสุตฺตินี้ในครั้งต่อไปในงานวิจัยนี้จะขอย่อเป็น (ชูบฮาย)

อิสลามมิใช่ศาสนาที่สอนให้ศรัทธาในพระผู้เป็นเจ้าเท่านั้น แต่ยังเป็นธรรมนูญชีวิตสำหรับทุกคน ศาสนาอิสลามมีลักษณะแตกต่างจากศาสนาอื่น ๆ หลายประการ ที่สำคัญคือเป็นศาสนาที่มีบทกำหนดความเชื่อและการปฏิบัติเกือบทุกแง่มุม มีคำสอนเกี่ยวกับวิทยาศาสตร์ ศิลปศาสตร์ จริยศาสตร์ สังคม ศาสตร์ มนุษยศาสตร์ ฯลฯ มีคำสอนในระดับหลักการทั่วไป และในระดับปฏิบัติในชีวิตประจำวัน มีคำสอนเกี่ยวกับด้านวัตถุและด้านจิตใจ แทบจะเรียกได้ว่าไม่มีพฤติกรรมหรือความคิดใดของมนุษย์จะพ้นจากขอบข่ายของศาสนาอิสลามไปได้ ดังนั้นการเข้าใจในอิสลามนั้นต้องทำความเข้าใจใน 3 ข้อหลัก ต่อไปนี้คือ

1. อิสลามในฐานะที่เป็นศาสนา
2. อิสลามในฐานะที่เป็นระบอบการปกครองและการเมือง
3. อิสลามในฐานะที่เป็นวัฒนธรรม

ถ้าเข้าใจเพียงข้อเดียวหรือสองข้อ ยังนับว่าเข้าใจอิสลามยังไม่แท้จริงทั้งระบบ (เจริญ มะลุสลิม, กิติมา อมรทัต และพรพิมล ตริโชติ, 2539 :11-12)

กล่าวสรุปได้ว่า การดำเนินชีวิตของมุสลิมต้องอยู่บนพื้นฐานของ (เสาวนีย์ จิตต์หวมวด, 2535)

1. คัมภีร์อัลกุรอาน
2. “ซุนนะห์” หรือจริยวัตรและคำกล่าวหรือโอวาทของศาสดามุฮัมมัด(ศ็อลย)

ซุนนะห์ หมายถึงวณะหรือคำพูด(หะดีษ) การปฏิบัติหรือจริยวัตรและคำชี้ขาดในปัญหาใดปัญหาหนึ่งของท่านนบีมุฮัมมัด(ศ็อลย) ตลอดจนคำกล่าวและการปฏิบัติของบรรดาสหายและผู้ใกล้ชิด ซึ่งท่านนบีมุฮัมมัด(ศ็อลย) ให้การรับรองหรือไม่คัดค้าน

หะดีษ หมายถึงโอวาทหรือคำกล่าวของท่านนบีมุฮัมมัด(ศ็อลย) ดังนั้น ซุนนะห์จึงมีความหมายกว้างกว่าหะดีษ เพราะหะดีษเป็นส่วนหนึ่งของซุนนะห์

ที่มาของซุนนะห์ สรุปได้ 3 ประการคือ

1. ท่านนบีมุฮัมมัด (ศ็อลย) กล่าวเพื่อต้องการสั่งสอนหรือให้แนวทางแก่สหาย ซึ่งบางครั้งก็สืบเนื่องมาจากเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นกับท่าน
2. ท่านนบีมุฮัมมัด(ศ็อลย) กล่าวหลังจากที่ท่านเห็นหรือทราบเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นกับสหายหรือผู้ใกล้ชิด
3. จริยวัตรที่ท่านนบี(ศ็อลย) ปฏิบัติ ซึ่งผู้ที่อยู่ใกล้ชิด เช่น ท่านหญิงอาอิชะฮ์ ผู้เป็นภรรยาของนบีมุฮัมมัด (ศ็อลย) ตลอดจนสหายผู้ใกล้ชิดได้พบเห็นและบอกกันต่อมา

ทั้งบทบัญญัติในคัมภีร์อัลกุรอาน และซุนนะห์ ได้กลายเป็นพื้นฐานสำคัญของวัฒนธรรมอิสลามอีกด้วย ดังนั้นวัฒนธรรมอิสลามอันหมายถึงวิถีในการดำเนินชีวิต หรือรูปแบบแห่งพฤติกรรมของมุสลิม ตลอดจนสิ่งที่สร้างสรรค์ขึ้นมาจะต้องไม่ขัดหลักพื้นฐานนี้

โครงสร้างสำคัญของอิสลาม (จรัญ มะลูลีม, กิติมา อมรทัต และพรพิมล ตรีโชติ, 2539 ; เบญจพร ทองสุข, 2540 ; ประยูรศักดิ์ ชลาชนเดชะ, 2539 ; เสาวนีย์ จิตต์หมวด, 2535)

โครงสร้างสำคัญของศาสนาอิสลามมี 3 ประการ คือ

- 1) หลักศรัทธา (รูกันอีมาน) 6 ประการ
- 2) หลักปฏิบัติ (รูกันอิสลาม) 5 ประการ
- 3) หลักความดีงาม (อัล-อิห์ซาน) หรือหลักคุณธรรม

1. หลักศรัทธา 6 ประการ ประกอบด้วย

1.1 ศรัทธาในพระผู้เป็นเจ้า

มุสลิมจะต้องศรัทธาในพระผู้เป็นเจ้าเพียงพระองค์เดียว ไม่ตั้งสิ่งอื่นใดขึ้นเป็นภาคี เพื่อทำการเคารพสักการะ พระเจ้าในศาสนาอิสลามมีหลายพระนามตามที่ปรากฏในคัมภีร์อัลกุรอาน แต่พระนามที่ถูกกล่าวมากที่สุดและมุสลิมเรียกกัน คือพระนามว่า อัลเลาะห์ (ซุบฮาย) กล่าวได้ว่า การศรัทธาในอัลเลาะห์เป็นหัวใจของการเป็นมุสลิม

นอกจากมุสลิมจะศรัทธาว่ามีพระเจ้าเพียงพระองค์เดียวแล้ว มุสลิมจะต้องศรัทธาและยอมรับในคุณลักษณะของพระผู้เป็นเจ้า (ภาษาอาหรับเรียกว่า ซีฟัตวาญิบสำหรับอัลเลาะห์) เช่น พระองค์ทรงรู้ ทรงเห็น ทรงได้ยินทุกสรรพสิ่งทั้งในที่ลับและที่แจ้ง ตลอดจนในหัวใจของมนุษย์ ทรงสร้างสรรพสิ่งทั้งมวล ทรงเมตตากรุณา ทรงยุติธรรม ทรงบริบาล ฯลฯ

หากมุสลิมคนใดเข้าถึงหลักการศรัทธาในพระผู้เป็นเจ้าอย่างถ่องแท้ก็จะเป็นประโยชน์ต่อบุคคลนั้น เพราะจะเป็นสิ่งที่ทำให้เขาละเว้นความชั่ว กระทำแต่ความดี มีพลังหรือกำลังใจในการเผชิญกับเหตุการณ์ต่างๆ ที่เกิดขึ้น

1.2 ศรัทธาในบรรดามลาอิกะฮ์ (เทวดา)

มลาอิกะฮ์ เป็นบ่าวของพระเจ้าประเภทหนึ่ง มีคุณสมบัติแตกต่างไปจากมนุษย์ เช่น ไม่กิน ไม่ดื่ม ไม่นอน ไม่มีเพศ ไม่กระทำการสิ่งใดตามอารมณ์ชอบ มนุษย์ไม่ทราบรูปร่างที่แท้จริงคือไม่อาจเห็นตัวตนได้ แต่มลาอิกะฮ์สามารถแปลงร่างต่างๆ ได้ตามบัญชาของพระเจ้า มลาอิกะฮ์ถูกสร้างขึ้นมาเป็นจำนวนมาก โดยมีชื่อและหน้าที่ต่างๆ กัน เช่น ญิบรออีล มีหน้าที่นำโองการจากพระผู้เป็นเจ้ามาถ่ายทอดให้แก่ท่านศาสดา รอกิบ-อดีด ทำหน้าที่บันทึกความดีความชั่วของมนุษย์ เป็นต้น

ผู้ที่จะเป็นมุสลิมได้สมบูรณ์ จะต้องศรัทธาว่ามลาอิกะฮ์มีจริง ซึ่งการศรัทธาในข้อนี้ก็เป็ผลดีแก่มนุษย์ที่จะทำให้เขาทำแต่ความดี ละเว้นความชั่ว เพราะแต่ละคนจะมีมลาอิกะฮ์คอยบันทึก ความดีความชั่วอยู่ตลอดเวลา

1.3 ศรัทธาในบรรดาคัมภีร์

คัมภีร์ของศาสนาอิสลามชื่อว่า คัมภีร์อัล-กุรอาน ซึ่งเป็นคัมภีร์ฉบับสุดท้ายที่พระองค์อัลเลาะห์ (ซุบฮาย) ประทานมายังมนุษยชาติ โดยผ่านทางท่านศาสดามุฮัมมัด (ศ็อลย)

นอกจากนี้มุสลิมยังต้องศรัทธาในบรรดาคัมภีร์ต่างๆ ที่พระเจ้าได้ประทานมาก่อนคัมภีร์อัลกุรอาน ซึ่งมีทั้งหมด 104 เล่ม แต่ที่สำคัญมี 4 คัมภีร์

1.3.1 คัมภีร์เตารอด (The Old Testament) ประทานให้แก่ النبيหรือศาสดามูซา (ออลัยฮิสลาม) หรือโมเสส

1.3.2 คัมภีร์อินญีล (The New Testament) ประทานให้แก่ النبيอิซา (ออลัยฮิสลาม) หรือพระเยซู

1.3.3 คัมภีร์ซาบูร์ประทานให้แก่ النبيดาวิด (ออลัยฮิสลาม) หรือเดวิด และ

1.3.4 คัมภีร์อัลกุรอานประทานให้แก่ศาสดามุฮัมมัด (ศ็อลย) ซึ่งมุสลิมเชื่อว่าเป็นภาคจบหรือสุดท้ายที่มีความสมบูรณ์ที่สุดในบรรดาคัมภีร์ทั้งหลาย ฉะนั้นการถือคัมภีร์อัลกุรอานเพียงเล่มเดียว ก็เสมือนยึดถือคัมภีร์ทุกเล่มที่ผ่านมาเช่นกัน คำสอนในคัมภีร์อัลกุรอาน พอจะสรุปได้ว่า สอนถึงความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับพระเจ้า และความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์ด้วยกัน

1.4 ศรัทธาในบรรดาศาสนทูต

มุสลิมจะต้องศรัทธาว่าพระเจ้าทรงคัดเลือกบุคคลในหมู่มนุษยชาติให้เป็นผู้สื่อสาร นำบทบัญญัติของพระองค์มาสั่งสอนแก่มนุษยชาติทุกยุคทุกสมัย ผู้ที่ได้รับโองการจากพระเจ้าจำแนก ออกได้ 2 ประเภท คือ

1. นبي หมายถึงผู้ที่ได้รับโองการมาเพื่อปฏิบัติตามที่พระเจ้าเป็นผู้เป็นเจ้าของ และดเว้นในสิ่งที่พระองค์ทรงห้าม โดยเฉพาะตนเองเท่านั้น ไม่มีหน้าที่ต้องเผยแพร่ต่อบุคคลทั่วไป

2. ร่อซูล เป็นนبيเช่นกัน แต่มีหน้าที่มากกว่านบีกว่าคือ ต้องนำโองการที่ได้รับจากพระเจ้า มาเผยแพร่แก่มนุษยชาติโดยทั่วไป

ฉะนั้นจึงสรุปได้ว่าร่อซูลทุกคนเป็นนبي แต่นبيทุกคนมิได้เป็นร่อซูล ขอยกตัวอย่างนبيที่เป็นร่อซูล เช่นนبيมุซาหรือโมเสส(ออลัยฮิสลาม) นبيอิซาหรือเยซู(ออลัยฮิสลาม) และนبيมุฮัมมัด(ศ็อลย) และร่อซูลท่านอื่นๆ อีก รวม 25 ท่าน ถูกกล่าวชื่อในคัมภีร์อัลกุรอาน

อย่างไรก็ตาม นับตั้งแต่การสร้างโลก มุสลิมเชื่อว่ามีศาสดาหรือนبيมาแล้ว รวม 124,000 ท่าน

1.5 การศรัทธาในวันพิพากษา

มุสลิมต้องศรัทธาว่าโลกนี้ (โลกดุนยา) เป็นโลกแห่งการทดลอง เป็นโลกที่ไม่จีรังจะ ต้องมีวัน แดกสลาย ซึ่งวันนั้นเรียกว่า วันกิยามัต หรือวันแห่งการพิพากษา เป็นวันที่ทุกชีวิต จะบังเกิดอีกครั้งหนึ่ง เพื่อถูกชำระการงานที่เขาได้ประกอบไว้ในโลกนี้ เพราะฉะนั้น ความเชื่อที่ว่า การงานของมนุษย์ไม่สูญหาย ต้องมีการตอบแทนเสมอนั้นเป็นหลักหนึ่งของการศรัทธาในวันสุดท้ายและปรโลก ผู้ใดตระหนักว่ามีการตอบแทนผลดีผลชั่วของคนในปรโลก ผู้นั้นก็จะ ระมัดระวังในการทำงานและความประพฤติของตนมากขึ้น คือหลีกเลี่ยงจากความชั่ว และมุ่งมั่น ประกอบการดีอันเป็นหลักใหญ่ของศาสนา

คำสตุดี ที่ใช้กล่าวหลังนามนبيทุกท่าน ยกเว้นนبيมุฮัมมัด(ศ็อลย) มีความหมายว่าขอความสันติจงมีแต่ท่าน

อนึ่ง เมื่อทุกสรรพสิ่งที่มีชีวิตได้กำเนิดขึ้นอีกครั้งหนึ่งในวันสิ้นโลกหรือวันแห่งการพิพากษาแล้ว ทุกชีวิตจะมีชีวิตอันเป็นนิรันดร์ในโลกหน้าหรือปรโลกที่เรียกว่า “อาคีร์ต”

1.6 การศรัทธาต่อกฎกำหนดสภาวะการณ์

กฎกำหนดสภาวะการณ์คือระเบียบอันรัดกุมที่พระเจ้าผู้เป็นเจ้าได้กำหนดไว้แก่จักรวาล แก่โลก แก่มนุษยชาติ แบ่งออกได้เป็น 2 ลักษณะคือ

1.6.1 กฎที่ตายตัว เมื่อประสบกับผู้ใดแล้วหลีกเลี่ยงไม่ได้ ทุกอย่างดำเนินไปตามพระประสงค์ เช่น การถือกำเนิด ชาติพันธุ์ รูปร่างหน้าตา การโคจรของดวงดาว การแปรปรวนของดินฟ้าอากาศ ฯลฯ

1.6.2 กฎที่ไม่ตายตัว โดยดำเนินไปตามความสัมพันธ์ระหว่างเหตุและผล กิจกรรมต่าง ๆ อยู่ในดุลยพินิจของมนุษย์ ในอันที่จะใช้สติปัญญาที่พระเจ้าประทานมาเลือกปฏิบัติตามข้อใช้ ข้อห้ามต่างๆ

หลักศรัทธา (รูกันอีหม่าน) ที่กล่าวมานี้ เป็นการเน้นทางด้านจิตใจ คือการให้เชื่อมั่นโดยปราศจากความเคลือบแคลงสงสัย อย่างไรก็ตาม การศรัทธาจะต้องควบคู่กับการปฏิบัติหรือแสดงออกทางความประพฤติด้วย ซึ่งในคัมภีร์อัลกุรอานจะเน้นย้ำในเรื่องนี้เสมอ อาทิ “ผู้ใดมีความศรัทธาในอัลเลาะห์และวันปรโลก และกระทำความดี แน่نون พวกเหล่านั้นย่อมได้รับรางวัลจากพระผู้อภิบาลของพวกเขา” (อัลกุรอาน 2:62) ฉะนั้นความศรัทธาจึงกินความรวมทั้งความเชื่อ การประกาศยอมรับสิ่งที่ตนเชื่อ และการปฏิบัติตนให้สอดคล้องตามที่ตนเชื่อนั้นด้วย หลักปฏิบัติที่ถือว่าเป็นโครงสร้างสำคัญของอิสลามมี 5 ประการ

2. หลักปฏิบัติ 5 ประการ ประกอบด้วย

2.1 การปฏิญาณตน

หลักปฏิบัติหรือรูกันอิสลามประการแรก ซึ่งถือได้ว่าเป็นหัวใจของการเป็นมุสลิม คือการปฏิญาณตน

คำปฏิญาณตนในการเป็นมุสลิม และการเข้ารับอิสลาม มีใจความเป็นภาษาอาหรับว่า “**อัสฮะดุดัลลา อิลาฮะอิลัลลลอฮ์ วะอัสฮะดุนนะมุฮัมมัดร์รอซูลุลลอฮ์**” ซึ่งมีความหมายว่า “**ข้าพเจ้าขอปฏิญาณว่า ไม่มีพระเจ้าอื่นใด นอกจากอัลเลาะห์ และแท้จริงมุฮัมมัดเป็น ศาสนทูตของอัลเลาะห์**” สารของคำปฏิญาณนี้เป็นการประกาศทั้งให้ตนเองและผู้อื่นทราบว่า วิธีในการดำเนินชีวิตหรือพฤติกรรมของมุสลิมในทุกอริยาบถตลอดชีวิตนี้ จะอยู่บนครรลองของอิสลามที่มีพระมหาคัมภีร์อัลกุรอาน และคำสอนรวมทั้งการปฏิบัติตัวของท่านศาสดามุฮัมมัด (คือลข) ที่เรียกว่า “ซุนนะห์” เป็นแบบฉบับในการดำเนินชีวิต หรือกล่าวสรุปได้ว่าการปฏิญาณตนนี้คือ การปฏิญาณว่าจะนำเอาอิสลามมาเป็นแนวทางในการดำเนินชีวิต หรือจะปฏิบัติตามวัฒนธรรมอิสลามนั่นเอง

2.2 การละหมาด

ละหมาด สันนิษฐานว่ามาจากคำภาษาเปอร์เซียว่า “นมาซ” ในภาษาอาหรับเรียกว่า “เศาะลาฮ์” หมายถึง การขอพรจากอัลเลาะห์ ซึ่งเป็นการนมัสการต่ออัลเลาะห์

การละหมาดเป็นพิธีกรรมที่สำคัญที่สุด มุสลิมทุกคนทั้งชายหญิงต้องปฏิบัติจนวาระสุดท้ายของชีวิต โดยถือเป็นความจำเป็นเริ่มตั้งแต่บรรลุนิติภาวะ กล่าวคือ หญิงตั้งแต่เริ่มมีรอบเดือน และชายเมื่อเข้าสู่ความเป็นหนุ่ม แต่ก่อนจะถึงเวลานี้ ท่านนบีมุฮัมมัด(ศ็อลฯ) ได้สั่งให้พ่อแม่ผู้ปกครองสอนลูกหลานให้ทำละหมาดตั้งแต่อายุยังน้อย ดังหะดีษหรือคำสอนของท่านศาสดา(ศ็อลฯ) ที่ว่า

“ท่านทั้งหลายจงสอนเด็กให้ละหมาด ขณะที่เขาอายุ 7 ขวบ และเมื่ออายุ 10 ขวบ หากเขาไม่ละหมาดก็จงตีเขาได้” (รายงานโดยอะฮ์มัดและติรมีซี) อนึ่ง ผู้ที่ได้รับการยกเว้นไม่ต้องละหมาด ได้แก่ หญิงขณะมีรอบเดือน และหลังคลอดบุตร

ในแต่ละวัน มุสลิมต้องละหมาด 5 เวลา คือ

1. เวลาอรุณ	เรียกว่า	ละหมาดซุบห์	รวม 2 รอกาอัต
2. เวลาบ่าย	เรียกว่า	ละหมาดดูฮรี	รวม 4 รอกาอัต
3. เวลาเย็น	เรียกว่า	ละหมาดอัศริ	รวม 4 รอกาอัต
4. เวลาพลบค่ำ	เรียกว่า	ละหมาดมักริบ	รวม 3 รอกาอัต
5. เวลากลางคืน	เรียกว่า	ละหมาดอีชา	รวม 4 รอกาอัต

ก่อนละหมาด มุสลิมจะต้องอาบน้ำละหมาด เสื้อผ้าที่สวมใส่ก็ต้องสะอาด อนึ่งสำหรับหญิง นอกจากความสะอาดแล้ว เสื้อผ้าที่สวมใส่จะต้องปกปิดให้มิดชิด เปิดได้เฉพาะส่วนที่เป็นใบหน้าและฝ่ามือ ส่วนชายต้องปิดตั้งแต่สะดือจนถึงหัวเข่า การละหมาดแต่ละเวลาใช้เวลาประมาณ 10-15 นาที เป็นอย่างมาก ก่อนเข้าเวลาละหมาดจะมีการ “อาซาน” หรือการประกาศเชิญชวนให้มุสลิมเตรียมเข้าสู่พิธีละหมาด การละหมาดประกอบด้วยท่ายืน ก้มโค้ง นั่งพับเพียบ และกราบแบบสัดต่างคประดิษฐ์ ทุกคนขณะละหมาดจะผินหน้าไปสูทิศทางที่นครมักกะห์ ประเทศซาอุดีอาระเบีย อันเป็นที่ประดิษฐานกะอ์บะฮ์ ศูนย์กลางแห่งอิสลามทั่วโลก หากกระทำร่วมกันเป็นคณะที่เรียกว่า “ละหมาดญะมาอะฮ์” ให้ชายหญิงอยู่ในแถวแยกกัน และให้มีผู้นำการละหมาด เรียกว่า “อิหม่าม” นำทำพิธีอยู่ข้างหน้าคนหนึ่ง เพื่อความมีระเบียบวินัยและพร้อมเพรียงกัน

เมื่อเข้าเวลาละหมาด มุสลิมจะละหมาดที่ใดก็ได้ สำหรับชายการละหมาดที่ดีที่สุดของเขา คือ การไปละหมาดรวมกันที่มีสยิด หากเขาอยู่บริเวณที่ไม่ไกลจากมัสยิดจนเกินไป และนอกเหนือจากการละหมาดภาคบังคับ 5 เวลาแล้ว ยังมีละหมาดอื่นๆ อีก ที่เรียกว่าเป็นละหมาดสุนัต ที่ศาสนาส่งเสริมให้มุสลิมกระทำ เพื่อจะได้ผลบุญเพิ่ม

รอกาอัต หมายถึง จำนวนของการโค้งก้ม อันเป็นท่วงท่าหนึ่งของการละหมาด ทั้งนี้ในการละหมาดแต่ละเวลาจะมีรอกาอัตที่แตกต่างกันบ้าง เหมือนกันบ้าง เช่นละหมาดซุบห์ มี 2 รอกาอัต หมายถึง มีการโค้งก้ม 2 ครั้ง เป็นต้น

หนึ่ง สำหรับวันศุกร์ในตอนบ่าย เป็นสิ่งบังคับสำหรับชายที่จะต้องไปละหมาดรวมกันที่มัสยิด เรียกว่า ละหมาดญุมอะฮ์ และมีการแสดงคุตบะฮ์ก่อนการละหมาดวันศุกร์

2.3 การถือศีลอด

การถือศีลอดที่ใช้ในภาษาไทยมาจากภาษาอาหรับว่า “อัศ-ศิยาม” แปลว่า การละ การงดเว้น การระงับยับยั้ง การครองตน ดังนั้นการถือศีลอดจึงหมายถึง การงดเว้นจากการบริโภคอาหาร เครื่องดื่ม การร่วมสังวาส การรักษาอวัยวะทุกส่วนให้พ้นจากการทำชั่ว ทั้งทางด้านกายกรรม วาจกรรม และมโนกรรม ตั้งแต่แสงอรุณขึ้นจนกระทั่งตะวันลับขอบฟ้า

ในรอบปีหนึ่งๆ มุสลิมทุกคนทั้งชายหญิงทุกฐานะจะต้องถือศีลอด คนละ 1 เดือน คือในเดือนที่ 9 ของฮิจเราะฮ์ศักราช ซึ่งเรียกว่าเดือนรอมฎอน แต่เนื่องจากปฏิทินอิสลาม นับตามจันทรคติ ฉะนั้น เดือนรอมฎอนของมุสลิมทั่วโลกจะหมุนเวียนไปตรงกับฤดูกาลต่างๆ ตลอดเวลา

สำหรับผู้ที่ต้องถือศีลอดนั้นคือ มุสลิมทุกคนเมื่อบรรลุนิติภาวะหรือเกิดสภาพความเป็นหนุ่มเป็นสาวแล้ว ถือเป็นการจำเป็นจะต้องถือศีลอดเช่นเดียวกับการละหมาด อย่างไรก็ตาม ก็มีบุคคลหลายกลุ่มที่ได้รับการยกเว้น ซึ่งได้แก่ เด็กที่ยังไม่บรรลุนิติภาวะ, คนที่ขาดสติสัมปชัญญะ, คนชรา, คนป่วยเรื้อรัง, หญิงมีครรภ์ และแม่ลูกอ่อนที่ให้นมแก่ทารกหรือแม่นม, หญิงขณะมีรอบเดือนและหลังคลอดบุตร, บุคคลซึ่งอยู่ในระหว่างการเดินทาง, บุคคลที่ใช้แรงงานอย่างหนัก

2.4 การจ่ายซากาต

“ซากาต” เป็นคำที่มาจากภาษาอาหรับ แปลว่าความจำเริญงอกงาม การเพิ่มทวี การทำให้บริสุทธิ์ หรือการขัดเกลาจิตใจ

ซากาตเป็นหลักปฏิบัติข้อหนึ่งในรูกอนอิสลาม เป็นการจ่ายทานบังคับสำหรับมุสลิมที่มีทรัพย์สินเงินทองสะสมครบตามจำนวนที่ถูกต้องกำหนดไว้ โดยจะต้องจ่ายให้แก่ผู้มีสิทธิรับตามอัตราที่ได้ถูกกำหนดไว้แล้วเช่นกัน ภายในทุกรอบ 1 ปี หรือตามเวลาที่กำหนด

สำหรับผู้มีสิทธิรับซากาตมี 8 ประเภท ประกอบด้วย คนยากจนอนาถา, คนขัดสน, เจ้าหน้าที่เก็บซากาต, ผู้เข้ารับอิสลามใหม่, ทาส, ผู้มีหนี้สินล้มพันตัว, ผู้ต่อสู้ในหนทางอิสลาม, ผู้ที่เดินทางไกล และต้องการความช่วยเหลือ

2.5 การประกอบพิธีฮัจญ์

ฮัจญ์เป็นบัญญัติข้อที่ 5 ในหลักปฏิบัติ 5 ประการของมุสลิม เป็นบัญญัติข้อที่ไม่เป็นการบังคับสำหรับมุสลิมทุกคนจะต้องปฏิบัติ แต่เป็นการบังคับเฉพาะผู้ที่อยู่ในสภาพที่มีความ

ฮิจเราะฮ์ แปลว่า อพยพ หมายถึงการอพยพของท่านศาสดามุฮัมมัด(ศ็อล) จากนครมักกะฮ์ ไปตั้งถิ่นฐาน ณ นครมะดีนะฮ์ ซึ่งเป็นการเริ่มนับศักราชของอิสลาม (เสาวนีย์ จิตต์หมวด, 2535:489-490)

สามารถเพียงพอ จะปฏิบัติได้ 1 ครั้งในชีวิต กล่าวคือ มีความพร้อมทั้งด้านร่างกายและทรัพย์สิน ตลอดจนความปลอดภัยในการเดินทาง

ฮัจญ์ แปลว่าการมุ่งไปสู่หรือการไปเยือน หมายถึงการเดินทางไปสู่บัยตุลละฮ์ หรือ กะอ์บะฮ์ ณ นครมักกะฮ์ ประเทศซาอุดีอาระเบีย เพื่อประกอบศาสนกิจ โดยมีขั้นตอนการปฏิบัติตามระยะเวลาที่กำหนด

3. หลักความดีงาม(อัล-อิห์ซาน) หรือหลักคุณธรรม

หลักความดีงาม(อัล-อิห์ซาน) คำว่าอิห์ซาน ตามอักษรหมายถึง “ความดี” “การทำให้งดงาม” “ความประเสริฐ” “การให้คุณ” “การกระทำที่สมบูรณ์” ซึ่งอาจรวมเรียกได้ว่า คุณธรรม (Virtue) คำนี้เป็นอาการนามของคำกริยา “อะหฺชะนะ” ซึ่งหมายถึง “ทำให้ดี ทำให้งดงาม” “ทำให้สมบูรณ์” ท่านนบีมุฮัมมัดให้ความหมายว่า “อิห์ซาน” คือ ท่านเคารพภักดีอัลเลาะห์เสมือนท่านเห็นพระองค์ หรือมีฉะนั้น แน่นอนพระองค์ทรงเห็นท่านอยู่” (หะดีษรายงานโดยมุสลิม)

ความหมายของอิห์ซานโดยทั่วไป ตามหลักฐานในคัมภีร์อัลกุรอานและหะดีษ เป็นทั้งความดีงาม และความประพฤติที่ดีหรือจริยธรรม ดังตัวอย่างข้อความในคัมภีร์อัลกุรอานที่ว่า “สุเจ้าจงเคารพภักดีอัลเลาะห์ และอย่าได้เคารพภักดีสิ่งอื่นใดนอกจากพระองค์ และจงปฏิบัติ (อิห์ซาน) ต่อบิดามารดาและญาติสนิท และเด็กกำพร้าและผู้ขัดสน และเพื่อนบ้านใกล้ชิด และเพื่อนบ้านห่างไกล และเพื่อนร่วมทาง และผู้เดินทางและที่มือขวาของเจ้าครอบครอง แท้จริงอัลเลาะห์มีทรงรักผู้โอหัง ผู้คุยโว” (อัลกุรอาน 2:229) ท่านศาสดามุฮัมมัด(ศ็อลย) กล่าวว่า “อัลเลาะห์ ทรงกำหนดความดีไว้แก่ทุกสิ่ง เพราะฉะนั้นเมื่อท่านช่างก็จงช่างด้วยดี เมื่อท่านเชือดก็จงเชือด ด้วยดี จะต้องลับมีดให้คม และไม่ให้ทรมาณสัตว์ที่นำมาเชือด” (หะดีษรายงานโดยมุสลิม)

หลักคุณธรรมใหญ่ๆ ต่อไปนี้เป็นหลักคุณธรรมสูงสุดที่จะก่อให้เกิดคุณธรรมอื่นๆ อีกเป็นจำนวนมาก หลักคุณธรรมที่เกี่ยวกับ 1. หน้าที่ต่อพระผู้เป็นเจ้า 2. หน้าที่ของผู้รัฐหรือครู 3. หน้าที่ของผู้เรียน 4. หน้าที่ของลูกต่อพ่อแม่ 5. หน้าที่ต่อเพื่อนในสังคม

อีกประการหนึ่งที่จะขอกกล่าวในที่นี้คือ หลักการคำสอนในศาสนาอิสลามนั้น มีสถานภาพเป็นกฎหมายที่ได้กำหนดข้อปฏิบัติ ข้อห้าม รวมทั้งบทลงโทษต่างๆ ด้วย บทบัญญัติในกฎหมายอิสลามมีความครอบคลุมทั้งในด้านการประกอบศาสนกิจ เศรษฐกิจ สังคม การปกครอง เป็นต้น ในกฎหมายอิสลาม(ฟิกส์) จะกำหนดว่า มุสลิมจะประพฤติปฏิบัติอย่างไรได้ จะประพฤติ อย่างไรไม่ได้ สิ่งใดเป็นหน้าที่ต้องปฏิบัติ สิ่งใดไม่ต้องปฏิบัติ ฯลฯ ดังที่มีศัพท์ในทางกฎหมาย อิสลามไว้ อาทิ

- ฟัรฎ์(หรือวาญิบ) หมายถึง สิ่งที่ต้องปฏิบัติ (ถ้าไม่ปฏิบัติเกิดโทษ)
- ซุนนะฮ์ หมายถึง สิ่งควรปฏิบัติเพื่อจะได้รับผลบุญเพิ่ม (ถ้าไม่ปฏิบัติไม่เกิดโทษ)
- หะรอม หมายถึง สิ่งห้ามปฏิบัติ (ถ้าฝ่าฝืนยอมได้รับโทษ)

-หะลาละ หมายถึง สิ่งที่ปฏิบัติได้

-มักรูฮ์ หมายถึง สิ่งที่ไม่ควรปฏิบัติ (แต่ถ้าปฏิบัติก็ถือว่าไม่ผิด)

เนื่องจากกฎหมายอิสลามยังนับเป็นกฎหมายที่เกิดมาจากบทบัญญัติศาสนา จึงถือได้ว่าเป็นกฎหมายที่มีความเป็นธรรม ยุติธรรมที่สุด ผู้กระทำผิดต้องได้รับโทษตามลักษณะของความผิด ทั้งในโลกนี้และโลกหน้า เป็นกฎหมายที่ไม่มีการลำเอียง ใช้ได้กับทุกสภาวะการณ์ ไม่มีการปรับเปลี่ยนใดๆ ทั้งสิ้น ซึ่งจะแตกต่างจากกฎหมายทั่วไป นั่นคือ กฎหมายทั่วไปนั้นจะเขียนขึ้นโดยมนุษย์ สามารถยกเลิกได้ตามกาลเวลาและความจำเป็น ดังนั้นโครงสร้างดังกล่าวจึงไม่เหมือนกัน หลักการและกฎเกณฑ์ต่าง ๆ จึงต่างกัน บทลงโทษก็รุนแรงผิดกันด้วย

ด้วยเหตุที่อิสลามมิใช่เป็นศาสนาเพียงประการเดียว หากแต่เป็นวิถีแห่งการดำเนินชีวิต จึงครอบคลุมการปฏิบัติตัวของมุสลิมไว้หลายด้าน ดังนั้นจึงเป็นความจำเป็นที่มุสลิมต้องแสวงหาความรู้ หรือการปฏิบัติตัวในฐานะที่เป็นบ่าวที่ดีของพระผู้เป็นเจ้า

อิสลามให้ความสำคัญต่อการศึกษา การแสวงหาความรู้ และการใช้สติปัญญา พิจารณาได้จากใจความหลายตอนในคัมภีร์อัลกุรอาน เช่น “และจงกล่าวเถิด โอ้พระผู้อภิบาลของฉัน ได้ทรงโปรดเพิ่มพูนความรู้ให้แก่ฉัน” (20:114) “นูน (พยานชนะอาหรับตัวหนึ่งในภาษาอาหรับ) จงสนใจในปากกาและที่พวกเขาขีดเขียน” (68:1)

“แท้จริงสัตว์ที่ชั่วร้ายที่สุดในทัศนะของอัลละฮ์คือ (มนุษย์) ที่ (มีสภาพเหมือน) หูหนวก เป็นใบ้ คือ บรรดาผู้ที่ไม่ใช้สติปัญญา” (8:22)

นอกจากนั้น ได้มีหะดีษหรือคำสอนของท่านศาสดามุฮัมมัด (ศ็อลย) หลายตอนเกี่ยวกับการศึกษา อาทิ

“การแสวงหาความรู้เป็นหน้าที่จำเป็นแก่มุสลิมทั้งชายและหญิง” (รายงานโดยมิชกาต และบัยฮากี)

“จงศึกษาตั้งแต่อยู่ (เปล) จนถึงหลุมฝังศพ” (รายงานโดยมุสลิม)

เนื่องจากอิสลามส่งเสริมให้มีการศึกษาในมุขกวางดังกล่าว ดังนั้นการที่มุสลิมไปละหมาดวันศุกร์ร่วมกัน และได้มีโอกาสฟังคุตบะฮ์ที่มีสยิดร่วมกัน จึงนับเป็นการสนองตอบความต้องการของชุมชนมุสลิมทั้งในด้านการศึกษาด้านศาสนาและศาสตร์ทั่วไปได้อย่างต่อเนื่องในทุกวันศุกร์

แนวคิดเกี่ยวกับคุตบะฮ์วันศุกร์ และบทบาทหน้าที่ของคุตบะฮ์วันศุกร์

นักวิชาการได้ให้ความหมายของคุตบะฮ์ไว้ดังต่อไปนี้

คุตบะฮ์มีความหมายในทางภาษา แปลว่า พูดกับบุคคลหลายคน จะใช้คำว่าปราศรัยก็ได้ และเมื่อเปลี่ยนจากคำว่าคุตบะฮ์มาเป็นคอเต็บก็หมายถึงผู้พูด (วิทยา วิเศษรัตน์, สัมภาษณ์, 5 กันยายน 2539)

คุตบะฮ์ เป็นคำภาษาอาหรับ หมายถึงการกล่าวปราศรัย เป็นการกล่าวโดยพื้นฐานของการใช้ภาษา ซึ่งจะใช้ภาษาใดก็ได้ คนไทยใช้ภาษาไทย คนอาหรับใช้ภาษาอาหรับ คุตบะฮ์นั้นแบ่งได้เป็นคุตบะฮ์ด้านศาสนา ซึ่งจะมีรูปแบบและข้อกำหนดเฉพาะ และคุตบะฮ์ด้านอื่นๆ (ชาฟีอี นกาทกร, สัมภาษณ์, 26 ธันวาคม 2539)

คุตบะฮ์ หมายถึงการอบรม แนะนำ การตักเตือนในวาระต่างๆ เพื่อให้ผู้คนที่รับฟัง ได้รับทราบ และนำสิ่งที่ได้รับการอบรมไปปฏิบัติ ทั้งนี้องค์ประกอบสำคัญของคุตบะฮ์ก็คือต้องมี “คำสั่ง” หรือ “วาฮียัต” ให้คนยำเกรง(ตักวา) ต่ออัลเลาะห์ วาระต่างๆ ที่มีการแสดงคุตบะฮ์ อาทิ คุตบะฮ์วันศุกร์, คุตบะฮ์วันอีต, คุตบะฮ์แต่งงาน, คุตบะฮ์ช่วงละหมาดขอฝน และในอีกหลายวาระที่มีการกล่าวอบรมในที่ชุมนุมชน อาจกล่าวได้ว่า การบรรยาย อภิปรายตามงานต่างๆ เช่นงานโรงเรียน งานมัสยิด ซึ่งเป็นที่นิยมจัดกันในสังคมมุสลิม กือโนโลมได้ว่าเป็นคุตบะฮ์ เพราะผู้พูดมีการสั่งให้ผู้ฟังปฏิบัติตาม (วินัย สะมะอูน, สัมภาษณ์, 29 ธันวาคม 2541)

คุตบะฮ์ คือการตักเตือน ซึ่งในทัศนะของนักปราชญ์มีความเห็นว่าเป็นการตักเตือนให้คนทำความดี และให้เกรงกลัวต่อความชั่ว ตามคำสั่งของอัลเลาะห์ (อับดุลเลาะ หนุ่มสุข, สัมภาษณ์, 18 มกราคม 2542)

คุตบะฮ์ หมายถึงคำอบรมสั่งสอนก่อนละหมาดวันศุกร์ และหลังละหมาดวันอีต ตลอดจนละหมาดสุนัตบางอย่าง ในช่วงเกิดจันทร์คราส สุริยคราส (เสาวนีย์ จิตต์หมวด, 2535:474-475)

คุตบะฮ์ แปลตามความหมายของพจนานุกรมอาหรับ คือการแนะนำตักเตือน สั่งสอน ดังนั้นการเสนอคุตบะฮ์ที่ถูกต้องแท้จริง และบรรลุประโยชน์ตามเจตนารมณ์ของอิสลาม จึงต้องมุ่งเน้นทางด้านการแนะนำ การตักเตือน การสั่งสอน (สำนักจุฬาราชมนตรี, 2537:146)

คุตบะฮ์ คือ สุนทรพจน์ การตักเตือน อบรม สั่งสอนประชาชนให้ประพฤติดี เลิกทำความชั่ว คุตบะฮ์มีได้จำกัดแต่เฉพาะวันศุกร์ ในวาระอื่นๆก็มีหลักฐานให้เสนอคุตบะฮ์ เช่นการแต่งงาน, การรูกูฟ (ขั้นตอนหนึ่งของการประกอบพิธีฮัจญ์) ที่อะรอฟะฮ์, หลังละหมาดอีต (วันตรุษ) ทั้งสอง, หลังละหมาดขอฝน หรือในวาระการชุมนุมคนอย่างที่ตั้งคมของเรามากนิยมจัดรายการบรรยายศาสนธรรมในงานชุมนุม ก็เรียกว่าคุตบะฮ์เหมือนกัน (มัสยิดกมาลุลอิสลาม, 2536: 86-88)

ประธาน ศรีเจริญ(2539:55) ได้ให้คำนิยามคุตบะฮ์ โดยเจาะจงให้คำนิยามคุตบะฮ์ ญุมอะฮ์ หรือคุตบะฮ์วันศุกร์ว่า เป็นสื่ออย่างหนึ่งของการเผยแพร่อิสลาม โดยมีเป้าหมายให้ผู้ฟังมีความยำเกรงในอัลเลาะห์ และการมีคุณธรรมอันดีงาม

จากคำนิยามข้างต้น ชี้ให้เห็นถึงคุณลักษณะสำคัญของคุตบะฮ์คือ

- 1) คุตบะฮ์เป็นการอบรมสั่งสอน, ตักเตือนหรือแนะนำ ในลักษณะของการพูด
- 2) ซึ่งมีรูปแบบและกฎเกณฑ์เฉพาะบางประการตามหลักการศาสนา (จะได้กล่าวในรายละเอียดต่อไป)

3) วัตถุประสงค์สำคัญของคุดบะฮ์ก็เพื่อให้ผู้ฟังเกิดความยำเกรง(ตักวา) ต่ออัลเลาะห์ กระทบความดี ละเว้นความชั่วตามที่อัลเลาะห์ได้สั่งไว้ และ

4) สามารถกระทำได้ในวาระต่างๆ กัน

สำหรับคุดบะฮ์วันศุกร์นั้น จะมีลักษณะตามที่สรุปมาข้างต้นทั้ง 3 ข้อ และจัดให้มีขึ้นในวันศุกร์ ก่อนที่จะเข้าสู่พิธีละหมาดวันศุกร์ คุดบะฮ์วันศุกร์จึงเป็นส่วนหนึ่งของพิธีกรรมหรือองค์ประกอบหนึ่งของการละหมาดวันศุกร์ โดยมีมัสยิดเป็นสถานที่หรือศูนย์รวมในการประกอบพิธี อาจเรียกชื่อคุดบะฮ์วันศุกร์ได้อีกชื่อหนึ่งว่า “คุดบะฮ์ญุมอะฮ์” เช่นเดียวกับที่เรียกการละหมาดวันศุกร์ว่า “ละหมาดญุมอะฮ์”

สำหรับวันศุกร์ ตามหลักการอิสลามแล้ว จัดว่าเป็นวันที่มีความหมายในทางประวัติศาสตร์ศาสนา และมีความสำคัญต่อการประกอบศาสนกิจต่างๆ มีหะดีษที่ระบุถึงความสำคัญของวันนี้ไว้มากมาย อาทิ เป็นวันที่นบีอาดัม¹ ถูกสร้าง, นบีอาดัมออกจากสวรรค์, นบีอาดัมเสียชีวิต, มีช่วงเวลาที่การขอพร (การขอลุอาล်ของผู้ศรัทธา) จะได้รับการตอบสนองจากพระเจ้า, วันสิ้นโลกจะเกิดขึ้นตรงกับวันศุกร์ และการกระทำความดีความชั่วจะได้รับผลเป็นทวีคูณในวันนี้เป็นต้น (อ.พิทักษ์ คุมพล, 2538; อรุณ บุญชม, ม.ป.ป.)

เกี่ยวกับช่วงเวลาในการประกอบพิธีกรรมนี้ นั้น จะเริ่มขึ้นเมื่อเลยเวลาเที่ยงวันไปแล้ว โดยปกติในช่วงเวลาดังกล่าวนี้ของวันอื่นๆ ที่มีใช้วันศุกร์ มุสลิมทั้งชายหญิงจะประกอบพิธีละหมาดประจำวันอยู่แล้ว ที่เรียกว่า “ละหมาดดูฮ์ริ” โดยปฏิบัติ 4 รอกาอัต ซึ่งจะละหมาดร่วมกัน หรือต่างคนต่างละหมาดก็ได้ แต่ในวันศุกร์นั้นศาสนามีข้อกำหนดชัด ให้ชายมุสลิมประกอบพิธีละหมาดวันศุกร์ หรือละหมาดญุมอะฮ์แทน โดยปฏิบัติเพียง 2 รอกาอัตเท่านั้น และจะต้องกระทำร่วมกันเป็นหมู่คณะ มีผู้นำละหมาดคือ “อิหม่าม” และผู้ตามที่เรียกว่า “มะอ์มูม” การละหมาดเป็นหมู่คณะในลักษณะนี้ภาษาอาหรับเรียกว่า “ละหมาดญุมอะฮ์” ซึ่งมักใช้มัสยิดเป็นสถานที่ประกอบพิธีกรรม กรณีที่ไม่มีมัสยิดอาจจะใช้ที่ใดก็ได้ซึ่งเป็นที่ที่สะอาด ก็สามารถประกอบพิธีกรรมนี้ได้ นักวิชาการศาสนา(อับดุลเลาะ หนุมสุข, สัมภาษณ์, 18 มกราคม 2542) มีความเห็นว่าคุณค่าของคุดบะฮ์ในแง่ของหลักการศาสนานั้น มีค่าเท่ากับ 2 รอกาอัตของการละหมาดภาคบังคับ(ฟิรดู)ประจำวัน ในที่นี้คือเท่ากับ 2 รอกาอัตของการละหมาดดูฮ์ริ ด้วยเหตุนี้การที่ได้รับฟังคุดบะฮ์ และทำพิธีละหมาดวันศุกร์ต่อจากนั้น จึงมีค่าเสมือนกับได้ประกอบ 4 รอกาอัตในการละหมาดดูฮ์ริ ด้วยเหตุที่คุดบะฮ์มีความสำคัญมากเช่นนี้เอง ในขณะที่มีการแสดงคุดบะฮ์ ผู้รับฟังจะต้องตั้งใจฟังด้วยความสงบนิ่งและมีสมาธิ เสมือนหนึ่งอยู่ในภาวะของการละหมาด

¹ (นบีอาดัม เป็นศาสดาท่านแรกในศาสนาอิสลาม และมุสลิมเชื่อว่าเป็นมนุษย์คนแรกที่พระเจ้าได้บังเกิดขึ้น นับตั้งแต่สร้างโลก)

มีหะดีษเป็นจำนวนมากที่กำหนดให้ผู้ฟัง ฟังด้วยความสงบนิ่งตั้งใจ อาทิหะดีษที่ว่า “... และชายอีกคนหนึ่งที่มาวันศุกร์ พร้อมกับตั้งใจฟังและสงบนิ่ง เขาไม่ได้ยกเท้าข้ามหัวมุสลิมคนใด(ไม่เดินข้ามไหล่) และมีไตร่ตรองความผู้ใด(ให้รำคาญ) มันจะเป็นเครื่องไถ่ถอนบาปจนถึงศุกร์หน้า และเพิ่มอีก สามวัน ที่เป็นอย่างนั้น เพราะเป็นไปตามคำตรัสของอัลเลาะห์ที่ว่าผู้ใดทำหนึ่งความดี จะได้รับผลตอบแทนถึง 10 เท่า” (รายงานโดยอบูดาอูด นาซายอีและฮาเก็ม) ในคัมภีร์อัลกุรอานเอง ก็มีบทบัญญัติที่ชี้ให้เห็นถึงความสำคัญของคุตบะฮ์วันศุกร์อย่างชัดเจน โดยกำชับให้มุสลิมรีบเร่งไปรับฟังคุตบะฮ์และละหมาดวันศุกร์

“บรรดาผู้ศรัทธาทั้งหลาย เมื่อได้ยินเสียงร้องเรียก (การอะซานหรือการประกาศให้ทราบว่าจะเข้าสู่เวลาละหมาดแล้ว) ให้ไปละหมาดวันศุกร์แล้ว ก็จงรีบเร่งสู่การรำลึกถึงอัลเลาะห์เถิด” (อัลกุรอาน 62:9-10) ทั้งนี้นักวิชาการอธิบายความเพิ่มเติมว่าการรำลึกถึงอัลเลาะห์ในที่นี้หมายถึง การรับฟังคุตบะฮ์และการละหมาดวันศุกร์

กล่าวสำหรับ “มัสยิด” ซึ่งเป็นศาสนสถานในการประกอบพิธีกรรมนั้น ในทางกฎหมายคือตามพระราชบัญญัติการบริหารองค์กรศาสนาอิสลาม พ.ศ.2540 ระบุว่ามัสยิดเป็นสถานที่ในการประกอบพิธีละหมาดวันศุกร์ นั้นหมายถึงการเป็นสถานที่ในการแสดงคุตบะฮ์ด้วย ตลอดจนใช้ประกอบศาสนกิจอื่นๆ ส่วนในทางหลักการศาสนาและวัฒนธรรม มัสยิดมีความหมายยิ่งตามความเชื่อถือศรัทธาของชาวมุสลิม มีบทบัญญัติในคัมภีร์อัลกุรอานและหะดีษเป็นจำนวนมากที่กล่าวถึงมัสยิด อาทิ มัสยิดเป็นบ้านของอัลเลาะห์, เป็นแผ่นดินที่อัลเลาะห์รัก, ผู้ที่ไปประกอบศาสนกิจในมัสยิดเป็นแขกที่มีเกียรติของอัลเลาะห์ และอัลเลาะห์ได้เตรียมที่ไว้ให้ในสวรรค์แก่ผู้ที่ไม่มัสยิดเข้าเย็น เป็นต้น นอกจากนี้ยังมีข้อห้ามในด้านต่างๆ เกี่ยวกับมัสยิด ในประเด็นที่เกี่ยวข้องกับการสื่อสาร อาทิ ห้ามขับลำนำที่ทำให้ศรัทธาเสื่อมถอยในมัสยิด, ห้ามประกาศหาของหาย และห้ามส่งเสียงดังในมัสยิด เป็นต้น (การุณ ฎุใหญ่,2532 ; เสาวนีย์ จิตต์หมวด,2527 ; อรุณ บุญชม ม.ป.ป. ; อับดุลการ์ิม วันแอะเลาะ,2527)

ในการแสดงคุตบะฮ์วันสุกัรนั้น ผู้ส่งสาร(Sender) หรือผู้กล่าวอบรมสั่งสอน คือ “อิหม่าม” หรือ “คอเต็บ” ซึ่งเป็นกรรมการอิสลามประจำมัสยิดนั้นๆ ทั้งนี้ตามพระราชบัญญัติการบริหารองค์กรศาสนาอิสลาม พ.ศ.2540 ระบุให้อิหม่ามดำรงตำแหน่งเป็นประธานกรรมการอิสลามประจำมัสยิด ส่วนคอเต็บเป็นรองประธานกรรมการฯ กล่าวได้ว่าทั้งสองท่านนี้มีสถานภาพเป็นผู้นำในศาสนาอิสลาม ทั้งทางด้าน การประกอบพิธีกรรม รวมทั้งเป็นผู้นำชุมชนในกิจกรรมทางโลกด้วย ซึ่งชุมชนหรือเหล่าสัปบุรุษจะให้ความเคารพนับถือบุคคลดังกล่าวนี้มาก

อนึ่งนอกเหนือจากอิหม่าม คอเต็บ บุคคลอื่นๆ ที่มีความรู้ความเชี่ยวชาญในทางศาสนาและหลักการพูด ก็อาจได้รับมอบหมายจากกรรมการมัสยิดให้เป็นผู้แสดงคุตบะฮ์วันศุกร์ได้เช่นกัน ซึ่งในทางปฏิบัติจะพบว่ามัสยิดหลายแห่งที่การแสดงคุตบะฮ์วันศุกร์ จะประกอบด้วยบุคคลหลายคนทำหน้าที่หมุนเวียนกันไป

สำหรับผู้ฟัง(Receiver)คุดบะฮ์วันศุกร์นั้น ก็คือผู้ที่ศาสนากำหนดให้ต้องมาละหมาดวันศุกร์ กล่าวคือเป็นชายมุสลิมที่บรรลุนิติภาวะทุกคน² กรณีหญิงไม่มีข้อบังคับทางศาสนาให้มาร่วมประกอบพิธีกรรมนี้ อย่างไรก็ตามในทางปฏิบัติ พบว่ามีสยิดหลายแห่งในกรุงเทพฯมีผู้หญิงมาร่วมละหมาดวันศุกร์ และรับฟังคุดบะฮ์ด้วย

เนื่องจากคุดบะฮ์วันศุกร์เป็นองค์ประกอบหนึ่งที่จะขาดไม่ได้ในการประกอบพิธีละหมาดวันศุกร์ โดยการแสดงคุดบะฮ์วันศุกร์นี้จะกระทำก่อนประกอบพิธีละหมาด ด้วยเหตุนี้แล้วคุดบะฮ์จึงเป็นพิธีกรรมที่ศาสนาได้กำหนดหลักเกณฑ์บางประการเกี่ยวกับการนำเสนอเนื้อหา อาจแบ่งเนื้อหาในคุดบะฮ์วันศุกร์ได้เป็น 2 ส่วน คือ

1. เนื้อหาที่กล่าวเป็นภาษาอาหรับ ประกอบด้วย การสรรเสริญอัลเลาะห์(ซุบฮาย), การขอพร (ซอลาหวาด) ให้ท่านนบี(ศ็อลย) การกล่าวตักเตือนสั่งสอนให้ยำเกรง(ตักวา) ต่ออัลเลาะห์(ซุบฮาย) การอ่านบางโองการจากคัมภีร์อัลกรุอาน, การขอพร (ดูอาอ์) ให้พี่น้องมุสลิม เนื้อหาทั้งหมดนี้ จัดว่าเป็นองค์ประกอบสำคัญของคุดบะฮ์ที่ศาสนาได้ กำหนดให้มี จะขาดเสียไม่ได้ ส่วนนี้ถือว่าเป็นหลักเกณฑ์ที่เคร่งครัดที่ศาสนาได้กำหนดไว้ (สำนักจุฬาราชมนตรี,2537,154 ; อับดุลการีม วันแอะเลาะ,ม.ป.ป.,125)

นักวิชาการบางท่านกล่าวว่า จะต้องมียุทธศาสตร์ที่การกล่าวปฏิญาณตน เป็นองค์ประกอบร่วมอยู่ด้วย นอกเหนือจาก องค์ประกอบข้างต้น (อับดุลเลาะ หนุ่มสุข, สัมภาษณ์, 18 มกราคม 2542)

2. เนื้อหาที่กล่าวเป็นภาษาท้องถิ่นที่ผู้ฟังเข้าใจ คือส่วนที่เป็นการอบรมสั่งสอน จัดว่าเป็นเนื้อหาที่สำคัญของคุดบะฮ์วันศุกร์ มีกฎอยู่ว่าจะต้องเป็นไปเพื่อให้เกิดความยำเกรง(ตักวา) ต่ออัลเลาะห์(ซุบฮาย) หรือ “สั่งให้มีตักวาต่ออัลเลาะห์” ภาษาอาหรับเรียกว่า “วาซียัตตุลตักวา” (วินัย สะมะฮูน, สัมภาษณ์, 29 ธันวาคม 2541 ; สำนักจุฬาราชมนตรี, 2537 : 146-147 ; อับดุลการีม วันแอะเลาะ, ม.ป.ป.: 125 ; อับดุลเลาะ หนุ่มสุข, สัมภาษณ์, 18 มกราคม 2542)

กฎที่ว่านี้ถือว่ามีที่ยึดหยุ่น ขึ้นอยู่กับการตีความของคำว่า “ตักวา(ยำเกรง)ต่ออัลเลาะห์” รายละเอียดในเรื่องนี้จะได้กล่าวต่อไป

ในการศึกษาวิจัยครั้งนี้ ผู้วิจัยสนใจศึกษาเนื้อหาคุดบะฮ์วันศุกร์ในส่วนที่ 2 นี้ ซึ่งจะ เป็นเนื้อหาที่เป็นประโยชน์โดยตรงต่อผู้รับฟัง จากการรวบรวมข้อมูลจากเอกสารประกอบการสัมภาษณ์นักวิชาการศาสนาหลายท่าน สามารถสรุปลักษณะเนื้อหาในส่วนนี้ได้ 3 ลักษณะคือ

1. สามารถนำเสนอเนื้อหาได้ครอบคลุมหลากหลายประเภท ภายใต้กรอบของศาสนาอิสลาม หรือภายใต้กรอบของการ “ตักวา(ยำเกรง)ต่ออัลเลาะห์” อย่างไรก็ตามนักวิชาการศาสนา

² การบรรลุนิติภาวะ ตามหลักการศาสนาอิสลาม ในกรณีของเพศชาย คือเมื่อเข้าสู่ความเป็นหนุ่ม หรือเมื่อฟันเป็ยก

หลายท่านเห็นว่า เนื้อหาส่วนใหญ่จะเน้นเกี่ยวกับหลักคำสอนทางด้านความศรัทธา และการเคารพภักดีต่อพระเจ้าหรืออัลเลาะห์

เป้าหมายและกฎสำคัญของคุดบะฮ์วันศุกร์คือ จะต้องอบรมสั่งสอนให้ผู้ฟังดักวา(ย่าเกรง) ต่อพระเจ้าตามที่กล่าวมาข้างต้น

คำว่า “ดักวาต่ออัลเลาะห์” หรือความยำเกรงต่ออัลเลาะห์นั้น สำนักจุฬาราชมนตรี กล่าวว่า มีความหมายกว้างขวางครอบคลุมคำสอนของอิสลามทั้งระบบ เนื่องจากความหมายของคำว่าดักวา ตามที่นักวิชาการได้อธิบายไว้ สรุปได้ว่าเป็น “การสนองตอบคำสั่งใช้และห่างไกลคำสั่งห้าม” ตามบัญญัติของอัลเลาะห์(ซุบฮาย) เมื่อเรานำคำสั่งของศาสนาในรูปแบบใด จะใช้หรือห้ามก็ตาม มาสั่งให้คนปฏิบัติตามก็ต้องถือว่านั่นคือคุดบะฮ์ที่สมบูรณ์แบบอย่างแท้จริง ไม่ได้หมายความว่าทุกครั้งที่เราอนุญาตคุดบะฮ์จะต้องสั่งสอนกันแต่เรื่องความยำเกรงอัลเลาะห์ จนไม่กล้าพูดเรื่องอื่น เพราะกลัวจะไม่ใช้คุดบะฮ์ เราสามารถพูดถึงปัญหาสุขภาพเสพติด, การลักขโมย, การเล่นการพนัน, ความแตกแยก, ปัญหาโรคเอดส์, ปัญหาด้านสิ่งแวดล้อม, ปัญหาด้านโภชนาการ, ปัญหาโสเภณี เป็นต้น เพราะเมื่อเราพูดถึงปัญหาเหล่านั้น และใช้ให้คนปฏิบัติตามที่อัลเลาะห์บัญญัติไว้ หรือห้ามมิให้คนปฏิบัติสิ่งที่อัลเลาะห์ห้ามไว้ อันเกี่ยวข้องกับปัญหาดังกล่าว การเสนอเนื้อหาเช่นนั้น ก็คือคุดบะฮ์นั่นเอง

สำนักจุฬาราชมนตรี ยังได้ตีพิมพ์หนังสือหลายเล่ม เกี่ยวกับเนื้อหาคุดบะฮ์วันศุกร์ เพื่อให้ผู้อ่าน คอเต็บมัซยิดต่าง ๆ ได้ใช้เป็นแนวทางในการแสดงคุดบะฮ์ ทั้งนี้เนื้อหาที่ปรากฏ ในหนังสือที่ว่านี้มีความหลากหลายมาก ดังจะขอยกตัวอย่างหัวข้อ อาทิ การใช้สิทธิในระบอบประชาธิปไตย, ความล้มเหลวของระบบสังคมนิยม, การบริหารสังคมที่มีคุณภาพ, อบรมมุขทำลายสังคม, การประหยัด : หัวใจของการจัดการเศรษฐกิจ, ครอบครัวมุสลิม, หลักโภชนาการใน อิสลาม, การศึกษาเริ่มที่บ้าน, ความเป็นพี่น้องในอิสลาม, คุณธรรมนำชีวิต, การศรัทธาต่ออัลเลาะห์ ฯลฯ

อับดุลเลาะ หนุ่มสุข กล่าวว่าเนื้อหาคุดบะฮ์จะต้องมี 2 ด้าน ตามความเห็นของนักปราชญ์ทางศาสนา คือ เชิญชวนให้คนทำความดี และให้คนกลัวละเว้นความชั่ว ตามคำสั่งของอัลเลาะห์ (ซุบฮาย) ดังนั้นจะพูดเรื่องอะไรก็แล้วแต่จะต้องเข้าสู่หลักการนี้

จะเห็นได้ว่าการให้คนทำความดี ละเว้นความชั่ว เป็นการอธิบายนิยามของคำว่า “ดักวาต่ออัลเลาะห์” นั่นเอง ซึ่งก็ไม่ต่างจากข้ออธิบายที่ว่า “การสนองตอบคำสั่งใช้ และห่างไกลคำสั่งห้าม” เนื่องจากความดีคือสิ่งที่อัลเลาะห์สั่งให้ทำ และความชั่วคือสิ่งที่อัลเลาะห์สั่งให้ห่างไกลหรือละเว้น

อับดุลเลาะ ยังได้กล่าวถึงสาเหตุที่สามารถหยิบยกเนื้อหามาแสดงในคุดบะฮ์ได้อย่างกว้างขวางครอบคลุม ภายใต้กรอบให้ทำความดีละเว้นความชั่วก็เนื่องจากว่าอิสลาม แท้จริงแล้วคือระบอบในการดำเนินชีวิต จึงประกอบไปด้วยคำสอนที่เกี่ยวข้องกับการศึกษา, เศรษฐกิจ, สังคม, การเมืองและอื่น ๆ นอกเหนือจากคำสอนที่เกี่ยวข้องกับหลักศาสนาโดยตรง

สอดคล้องกับความเห็นของวินัย สะมะฮุน ที่บอกว่าบทบัญญัติโดยรวมของอิสลามนั้น กว้างขวางครอบคลุมมีทั้งเรื่องเกี่ยวกับอบาตัต หรือการปฏิบัติเพื่อการภักดีต่ออัลเลาะห์ ซึ่ง ศาสนกิจต่างๆ ก็จัดอยู่ในอบาตัตนี้ด้วย, เรื่องที่ว่าด้วยมุฮามมาลาต อันเกี่ยวข้องกับธุรกิจ เศรษฐกิจ กิจกรรมทางสังคมต่างๆ ไป, มุญาฟาอ์ตว่าด้วยการแต่งงาน มรดกต่างๆ และ ญานายะห์ คือบทลงโทษ และการตัดสิน ทั้งหมดนี้เป็นบทบัญญัติที่มีทั้งการห้าม และการใช้ใน ด้ว สามารถนำมาเป็นเนื้อหาของคุตบะฮ์ได้

ซาฟิอี นภากร (สัมภาษณ์, 25 ธันวาคม 2541) กล่าวว่า แม้ว่าคุตบะฮ์วันศุกร์จะจัดว่า เป็นศาสนกิจหรือพิธีกรรมอย่างหนึ่ง แต่ในสาระเนื้อหาข้างในนั้นจะมี 2 ชีก คือทั้งดุนยา (โลก ปัจจุบัน) และอาคิรัต (โลกหน้าหรือปรโลก) เป็นหลักการศาสนาด้วย และหลักดำเนินชีวิต ด้วย แต่ที่เน้นเป็นพิเศษคือเนื้อหาที่จะสร้างความศรัทธาต่ออัลเลาะห์(ซุบฮาย)

สำนักจุฬาราชมนตรี(ม.ป.ป.: 9) กล่าวว่าจะต้องเลือกสรรคำตักเตือนที่สามารถเข้าถึง จิตใจคนฟังให้คนฟังเพิ่มพูนศรัทธาต่ออัลเลาะห์ ต่อมลาอิกะฮ์ ต่อมัมบิรฺ ต่อมรอซูล ต่อวันสุดท้าย ต่อกำหนดการที่อัลเลาะห์ทรงกำหนด ต่อนรกและสวรรค์ นอกจากนั้นให้แถลงนโยบายของ อิสลามในด้านต่างๆ เพื่อประชาชนจะได้เข้าใจอย่างลึกซึ้ง เช่น นโยบายการพัฒนาสังคม การ พัฒนาชีวิต การแก้ไขปัญหาสังคมฯ

วิทยา วิเศษรัตน์ (สัมภาษณ์, 22 ธันวาคม 2541) เห็นว่าสามารถพูดในเรื่องใดก็ได้ แต่จะต้องกลับไปหาอัลเลาะห์(ซุบฮาย) แล้วก็พูดเพื่อนำไปสู่การปฏิบัติหรือเปลี่ยนแปลง โดย ต้องให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในตัวคนเป็นเบื้องต้นก่อน จากนั้นคนจึงจะไปเปลี่ยนแปลงสังคม และเนื้อหาที่ต้องให้ความสำคัญ สำคัญเป็นอันดับแรกคือ เนื้อหาที่จะทำให้ผู้ฟังเกิดศรัทธาหรืออิหม่าม และยำเกรง(ตักวา) ต่ออัลเลาะห์ (ซุบฮาย)

จะเห็นได้ว่าเนื้อหาสาระที่สามารถนำมาแสดงคุตบะฮ์วันศุกร์นั้นหลากหลาย แต่ทั้งหมด จะต้องมิลักษณะเป็นการอบรมสั่งสอนให้ผู้ฟังเกรงกลัว(ตักวา) ต่ออัลเลาะห์ การหยิบยกเนื้อหา ใดขึ้นพูดขึ้นอยู่กับอิหม่ามหรือคอเด็บว่าจะให้ความสำคัญหรือเน้นเนื้อหาใดเป็นพิเศษ

2. มีการนำปัญหาที่มีผลกระทบต่อชุมชนและสังคม มานำเสนอในคุตบะฮ์วันศุกร์ด้วย ทั้งนี้การสะท้อนปัญหาและแนวทางการแก้ไขปัญหาคงต้องอยู่ภายใต้กรอบของหลักการศาสนา หรือนำเสนอด้วย “มุมมองอิสลาม”

นักวิชาการศาสนายืนยันว่าท่านศาสดามุฮัมมัด(ศ็อลฯ) เคยแสดงคุตบะฮ์เมื่อเกิดปัญหา ความขัดแย้งของพี่น้องมุสลิม ระหว่างกลุ่มมุญาฮิรีนและกลุ่มอันศอร์, เมื่อเกิดสงคราม, เมื่อเกิด ปรากฎการณ์จันทรุปราคา สุริยุปราคา, เมื่อเกิดเภทภัย ฝนฟ้าไม่ตก หรือที่ยืดหยุ่นให้ดูอาอีใน คุตบะฮ์วันศุกร์ สามารถวิงวอนร้องขอให้อัลเลาะห์ปิดเป่าให้พ้นจากปัญหาที่กำลังประสบ เหล่านี้ ล้วนเป็นข้อบ่งชี้ ถึงเนื้อหาพร้อมสมัยที่สามารถหยิบยกมาพูดได้ในคุตบะฮ์วันศุกร์ หรือในวันอื่นๆ

ที่เหตุการณ์หรือปรากฏการณ์นั้นๆ เกิดขึ้นจริง ตามทัศนะของบรรดานักวิชาการ (วิทยา วิเศษรัตน์, สัมภาษณ์, 22 ธันวาคม 2541 ; อับดุลเลาะ หนุ่มสุข, สัมภาษณ์, 18 มกราคม 2542)

เมื่อสังคมมุสลิมประสบภัยปัญหาสำคัญคือ การแพร่ระบาดของยาเสพติด มีภัยหลายแห่งได้หยิบยกปัญหานี้ขึ้นมาแสดงในคุตบะฮ์วันศุกร์อย่างต่อเนื่องและจริงจัง จนบางแห่งผู้พูดและกรรมการมีภัยถูกผู้มีอิทธิพลที่พัวพันกับยาเสพติดข่มขู่และรุมทำร้ายร่างกาย(ทางนำ, มกราคม 2542)

วิทยา วิเศษรัตน์และวินัย สมะฮะฮุน ยืนยันตรงกันว่ายาเสพติดเป็นปัญหาใหญ่ที่กำลังคุกคามชุมชนมุสลิม จึงได้นำปัญหาดังกล่าวแสดงในคุตบะฮ์วันศุกร์ เพื่อจะได้กระตุ้นให้ชุมชนร่วมมือกันแก้ไข นอกนั้นยังได้เสนอปัญหาอื่นๆ โกลัตัวผู้ฟัง อาทิ การไม่เข้าใจในศาสนาและหย่อนหย่านในการปฏิบัติศาสนกิจ แม้กระทั่งปัญหาการบริหารงานที่ไม่มีประสิทธิภาพเพียงพอของกรรมการมีภัยก็ถูกหยิบยกมาพูดในคุตบะฮ์วันศุกร์เช่นกัน

องค์กรทางศาสนาและหน่วยงานรัฐในจังหวัดชายแดนภาคใต้ได้พยายามผลักดันที่จะให้มีการหยิบยกปัญหาสำคัญๆ ในพื้นที่ขึ้นแสดงคุตบะฮ์วันศุกร์ โดยเฉพาะปัญหา ยาเสพติด ทั้งนี้โครงการทักษิณพัฒนา กองทัพภาคที่ 4 ร่วมกับสำนักงานคณะกรรมการอิสลามประจำจังหวัดเคยจัดพิมพ์หนังสือคุตบะฮ์ วันศุกร์ ว่าด้วยปัญหา ยาเสพติดเป็นการเฉพาะ

ส่วนสำนักงานสาธารณสุขจังหวัดปัตตานี ได้จัดพิมพ์เนื้อหาคุตบะฮ์วันศุกร์เกี่ยวกับสาธารณสุข ซึ่งเป็นอีกปัญหาสำคัญที่คนในพื้นที่ประสบทางด้านศูนย์อำนวยการบริหาร จังหวัดชายแดนภาคใต้นั้น ได้เคยจัดโครงการให้ผู้นำศาสนาเข้ามามีส่วนร่วมในการแก้ไข ปัญหา ยาเสพติด และส่งเสริมให้ใช้คุตบะฮ์ เป็นช่องทางหนึ่งในการสร้างความรู้ความเข้าใจ และป้องกันแก้ไขปัญหา

สำนักจุฬาราชมนตรีได้ตีพิมพ์หนังสือคุตบะฮ์วันศุกร์รวม 4 เล่ม แจกจ่ายไปยังมีภัยต่าง ๆ ทั่วประเทศ เนื้อหาภายในเล่มเจาะลึกด้านการพัฒนาอย่างรอบด้านปัญหาสำคัญๆ ที่ชุมชนมุสลิมประสบ ก็ถูกนำมาเสนอเป็นแนวทางให้อิหม่าม คอเต็บได้แสดงคุตบะฮ์วันศุกร์เช่นกัน

สำนักจุฬาราชมนตรี (2537 : 150-152) กล่าวว่าสาระสำคัญของคุตบะฮ์จะต้องนำไปสู่การพัฒนาคนและสังคมให้เจริญขึ้น คุตบะฮ์ควรจะสะท้อนปัญหาต่างๆ ที่เกิดขึ้นในชุมชน สิ่งที่อยู่ใกล้ตัว รวมทั้งความรู้สึกรู้สึกนึกคิดของประชาชนในชุมชน เพราะนั่นเป็นสิ่งที่ผู้ฟังสนใจ และทำให้คุตบะฮ์เป็นปัจจุบัน ไม่ล้าสมัย

สำนักจุฬาราชมนตรียังเสนอด้วยว่าให้กรรมการมีภัยเป็นผู้รวบรวมปัญหาต่างๆ ที่เกิดขึ้นในชุมชน จากนั้นนำมาปรึกษาหารือกันว่าจะนำปัญหาใดมาเสนอแก้ไขในคุตบะฮ์ วิธีทราบปัญหาและความต้องการอีกทางหนึ่งของประชาชน คือการตั้งกล่องรับความคิดเห็นไว้ที่มีภัยให้สับบุรุษเสนอปัญหา แสดงความคิดเห็นซึ่งเป็นข้อมูลที่มีค่ามาก

มีภัยคมาลูลอิสลาม (2536 : 87) แนะนำว่า กรรมการมีภัยซึ่งรับผิดชอบในแต่ละพื้นที่ควรหมั่นออกเยี่ยมสับบุรุษโดยสม่ำเสมอ เพื่อรับทราบปัญหา ข่าวสาร รวมทั้งข้อเสนอแนะ

ต่างๆ ของสัปบุรุษ แล้วนำมาเข้าในที่ประชุมของคณะกรรมการ เพื่อรวบรวมข้อมูลและคัดเลือก เป็นเนื้อหาเสนอในคุดบะฮ์วันศุกร์

นุรุดดีน สารีมิง (สัมภาษณ์, 10 มกราคม 2542) และอิบรอเฮม ณรงค์รักษาเขต (สัมภาษณ์, 15 มกราคม 2542) กล่าวว่า ในประเทศอินโดนีเซีย และมาเลเซีย คุดบะฮ์ส่วนมาก จะกล่าวถึงหลักการทางศาสนา รวมไปถึงปัญหาทางสังคมต่างๆ มีทั้งเรื่อง เอดส์ สิ่งแวดล้อม ยาเสพติด ขึ้นอยู่กับผู้แสดงคุดบะฮ์จะหยิบยกเรื่องใด ในอินโดนีเซียตามมัสยิดในจังหวัดใหญ่ๆ จะมีการกำหนดตารางการแสดงคุดบะฮ์, ตัวผู้พูดและเนื้อหาที่จะพูดตลอดปี ในมาเลเซีย แม้เนื้อหา คุดบะฮ์บางส่วน จะเป็นการขานรับนโยบายด้านการพัฒนาของรัฐที่ออกมาแต่ละโอกาส แต่ก็ เป็นการพูดโดยสมัครใจของผู้นำศาสนาเอง รัฐไม่ได้ควบคุม ส่วนที่มัสยิดกลางในมาเลเซีย จะมีการถ่ายทอดคุดบะฮ์วันศุกร์ทางโทรทัศน์ทั่วประเทศ

คุดบะฮ์ที่มีพื้นฐานข้อมูลมาจากสภาพความเป็นจริงในสังคม จากปัญหาในพื้นที่ จาก ประสบการณ์ตรงและประสบการณ์เหตุการณ์จริง รวมทั้งจากข้อมูลสดๆ จะเป็นคุดบะฮ์ที่มีชีวิต วิญญาณอย่างแท้จริง

3. มีการนำข่าวสารที่อยู่ในความสนใจของคนในสังคม และเหตุการณ์ปัจจุบันมา นำเสนอในคุดบะฮ์วันศุกร์ ทั้งนี้ลักษณะการนำเสนอเนื้อหาดังกล่าวจะต้องเชื่อมโยงเข้าด้วยกันกับ หลักการทางศาสนาอิสลาม

สำนักจุฬาราชมนตรี (2537,152-153) กล่าวว่า ข่าวสารที่ประชาชนสนใจ ก็สามารถนำมา ดัดแปลงให้เข้ากับบรรยากาศของการเสนอคุดบะฮ์ โดยใช้ข่าวสารนั้นมาเกริ่นแบบไม่ต้อง เจาะข่าวให้ลึกมากนัก มิฉะนั้นคุดบะฮ์จะกลายเป็นการเสนอข่าว ซึ่งผิดเจตนารมณ์ สมมติว่า มี ข่าวทางการเมือง มีการอดข้าวประท้วงรัฐบาลในเรื่องใด ซึ่งขัดกับหลักการ และรัฐบาลแก้ไข ปัญหาด้วยการยื่นกับ “หลักการ” มากกว่าจะเสนอตอบ “ความต้องการ” อิหม่าม คอเต็บ ก็ สามารถนำเหตุการณ์ดังกล่าวนี้มาดัดแปลงแสดงในคุดบะฮ์วันศุกร์ พร้อมเสนอหลักคำสอนของ อิสลาม ที่ต้องยึด “หลักการ” เพราะหลักการมีขอบเขตเฉพาะตัว ส่วนความต้องการของคนหา ขอบเขตไม่ได้ คุดบะฮ์ที่เสนอลักษณะนี้เป็นคุดบะฮ์ไกลตัว คนฟังจะสนใจมากกว่าการเสนอสาระ ไกลตัว หรือเป็นเรื่องพินๆ ที่ไม่เกี่ยวข้องกับเหตุการณ์ใดๆ ในปัจจุบัน

นักวิชาการล้วนเห็นด้วยว่า การนำข่าวสาร เหตุการณ์ปัจจุบันที่อยู่ในความสนใจของ ประชาชน มาแสดงในคุดบะฮ์วันศุกร์ สามารถกระทำได้ โดยต้องนำมาเชื่อมโยงกับหลักการ คำ สอนศาสนาอิสลาม และนับว่าเป็นอีกกลวิธีหนึ่งในการนำเสนอที่จะทำให้คุดบะฮ์ชวนติดตาม ไม่น่าเบื่อหน่าย

จากการรายงานข่าวของหนังสือพิมพ์ทางนำ ซึ่งเป็นสื่อมวลชนมุสลิม (ทางนำ, สิงหาคม-กันยายน 2541, มกราคม 2542) พบว่ามีอยู่ 2 เหตุการณ์ที่เป็นข่าวใหญ่ ซึ่งมีสยิด หลายแห่งได้นำมาแสดงในคุดบะฮ์วันศุกร์ เพื่อชี้แจงสร้างความเข้าใจต่อเหตุการณ์ที่เกิดขึ้น นั้น

คือ กรณีหญิงไทยถูกล่อลวงไปค้าประเวณีที่ประเทศซาอุดีอาระเบีย โดยใช้วีซ่าแสวงบุญ และกรณีประเทศอิรักถูกประเทศสหรัฐอเมริกาและอังกฤษโจมตี

วินัย สมะอุณ เคยแสดงคุดบะฮ์วันศุกร์เรื่องการเมืองการปกครองตามครรลองอิสลามที่บริสุทธิ์ ยุติธรรมไม่ซื้อสิทธิ์ขายเสียง ในช่วงที่มีการเลือกตั้งสมาชิกสภาผู้แทนราษฎร และเคยพูดถึงการศึกษา ตลอดชีวิต และความรู้คู่คุณธรรมในรัฐธรรมนูญ อันสอดคล้องกับหลักการอิสลามในช่วงแรกๆ ที่เริ่มมีการผลักดันกฎหมายรัฐธรรมนูญของไทย

ซาฟี่อี นภากร และอับดุลเลาะ หนุ่มสุข เคยนำเหตุการณ์ในช่วงเกิดสุริยุปราคา และฝนดาวตก มาแสดงในคุดบะฮ์วันศุกร์ โดยชี้ให้เห็นว่าเป็นปรากฏการณ์ธรรมชาติที่อัลเลาะห์ ทรงให้เกิด แสดงถึงพลาสมาอันยิ่งใหญ่ของอัลเลาะห์ และมีได้เป็นलगร้ายหรือส่งผลร้ายต่อใคร

อับดุลเลาะฮ์ ยังกล่าวด้วยว่า ที่น่าสนใจคือ คุดบะฮ์วันศุกร์ในนครมะดีนะฮ์และมักกะฮ์ ประเทศซาอุดีอาระเบีย ซึ่งนำเสนอเรื่องร่วมสมัยที่เกิดขึ้นในสัปดาห์นั้นๆ เช่น วันอานามัยโลก จะพูดถึงเรื่องสาธารณสุข หรือ ในช่วงสัปดาห์การจรรยา จะพูดถึงการมีวินัยและเคารพในกฎจรรยา โดยเชื่อมโยงให้เห็นว่าเป็นการทำตามกฎของอัลเลาะห์(ซุบฮาย) ด้วย นอกนั้นก็มีการแสดงคุดบะฮ์ทางด้านสิ่งแวดล้อมซึ่งมีบ่อยครั้งมาก

จากการที่ในคุดบะฮ์วันศุกร์มีการสอดแทรกข้อมูลข่าวสาร เหตุการณ์ปัจจุบัน ดังที่กล่าวมาข้างต้น นักวิชาการเหล่านี้จึงกล่าวว่า สื่อมวลชน อาทิ หนังสือพิมพ์, วิทยุ, โทรทัศน์ จึงเป็นอีกแหล่งข้อมูลสำคัญที่นำมาใช้ในการจัดทำเนื้อหาคุดบะฮ์ นอกเหนือจากคัมภีร์อัลกรุอาน และหะดีษที่เป็นมูลหลัก ตลอดจนข้อมูลจากวารสาร ตำราทางวิชาการทั้งในและต่างประเทศ ส่วนใหญ่เป็นตำรา ภาษาอาหรับและภาษามลายู ว่าด้วยหลักการทางศาสนาอิสลามและเรื่องทั่วไปที่ละเอียดไม่ได้ คือ ข้อมูลจากการสัมภาษณ์และผู้คนในชุมชนโดยตรง

สำหรับเนื้อหาที่ไม่ควรนำมาเสนอในคุดบะฮ์วันศุกร์นั้นในความเห็นของนักวิชาการมีดังนี้

- เรื่องที่จะเป็นเหตุให้เกิดความขัดแย้ง เช่น การขัดแย้งในเชิงนิติศาสตร์อิสลาม (คิลาฟียะห์) การพูดในเชิงทัศนนิยม (ตะอ์ซุบมัซฮับ) และการโจมตีฝ่ายที่มีความคิดเห็น ตรงข้ามกับตน เป็นต้น

- เนื้อหาประจบสอพลอใคร หรือใส่อารมณ์ ระบายอารมณ์ค้ำจากที่อื่น หรือเป็นเวทีหาเสียงของนักการเมือง

- ถ้าจะตักเตือนการทำผิด อย่างนำพฤติกรรมเฉพาะของใครมาเป็นตัวอย่าง เตือนกันกว้างๆ ไม่ระบุชื่อคน อย่าชมเชยหรือตำหนิใคร เป็นการส่วนตัว

- การกล่าวพาดพิงบุคคลอื่น โดยคนๆ นั้นไม่ได้อยู่ในเหตุการณ์ด้วย จะเป็นการกล่าวหา และพูดลับหลัง หรือนินทา ซึ่งเป็นเรื่องไม่ถูกต้อง

- เรื่องที่เป็นปัญหาสังคม แต่นำเสนอทางออกที่ขัดกับหลักการทางศาสนา อาทิ การวางแผนครอบครัวหรือโรคเอดส์ โดยให้ใช้ถุงยางอนามัย, การประหยัดโดยให้ฝากเงินที่ธนาคารเพื่อรับดอกเบี้ย เป็นต้น

- เรื่องสองแ่งสองงาม หยาดคาย นักวิชาการบางท่านเสนอว่า ให้รวมไปถึงเรื่องตลก สร้างมุข พูดแล้วชวนให้คนฟังหัวเราะ ก็ไม่ควรพูด เพราะมีหะดีษที่ทำให้ตีความได้ว่าเนื้อหา ในคุดบะฮ์ต้องแสดงออกถึงความจริงจัง

- เรื่องที่เกินสติปัญญาผู้ฟังจะรับฟัง และเข้าใจได้ เพราะมีหะดีษกล่าวไว้ว่า ถ้าพูดแล้วคนไม่เข้าใจ เหมือนเอาสร้อยคอมุกไปแขวนคอหมู

ในการแสดงคุดบะฮ์วันศุกร์ตามแบบฉบับของท่านนบี(ศ็อล) ท่านจะพูดหลายๆ เรื่อง ประกอบกัน และเชื่อมโยงกัน (วิทยา วิเศษรัตน์, สัมภาษณ์, 22 ธันวาคม 2541 ; อับดุลเลาะ หนุ่มสุข, สัมภาษณ์, 18 มกราคม 2542)

วิทยา บอกว่าตนพูดหลายเรื่องในคุดบะฮ์วันศุกร์ แต่เรื่องใดที่เห็นว่าสำคัญมาก ก็ จะพูดเจาะลึกในรายละเอียดและการให้ความรู้

ประธาน ศรีเจริญ (2539 : 56) บอกว่า อย่างนำหลายเรื่องมารวมอยู่ในคุดบะฮ์ จนผู้ฟัง สับสน และจับต้นชนปลายไม่ถูก

แม้ในทางทฤษฎีหรือหลักการ จะเห็นว่าสามารถนำเสนอเนื้อหาหลากหลาย ในคุดบะฮ์ วันศุกร์ ปัญหาใกล้ตัวในชุมชน เหตุการณ์ปัจจุบันก็หยิบยกมาพูดได้ โดยใช้มุมมองแบบอิสลาม หรือภายใต้กรอบของคำว่า “ดักว้า” ดังที่อธิบายมาแล้วก่อนหน้านี้ แต่ในทางปฏิบัติก็พบว่า มัสยิดหลายแห่งยังคงให้ความสำคัญกับการเสนอเนื้อหาที่ว่าด้วยหลักศาสนาโดยตรง ซึ่งมัก เน้นหลักการศรัทธา, โลกหน้า, นรก-สวรรค์ รวมทั้งหลักการปฏิบัติศาสนกิจเป็นหัวใจ มากกว่า แนวทางในการดำเนินชีวิตในสังคมโลกนี้ ทั้งนี้อาจจะเกิดจากการตีความศาสนาโดยแคบ ผู้ฟังเอง รู้สึกไม่คุ้นเคยหรือไม่ยอมรับ หากมีการแสดงคุดบะฮ์เนื้อหาอื่นๆ ที่ผิดแผกไปจากความเคยชิน รวมทั้งการที่ผู้พูดและผู้ฟังต่างยังคงยึดติดกับรูปแบบดั้งเดิมของคุดบะฮ์ และเข้าใจว่า คุดบะฮ์ เป็นพิธีกรรมอย่างหนึ่ง จึงต้องนำเสนอเฉพาะหลักการศาสนาอย่างเคร่งครัด บางท้องที่ แสดงคุดบะฮ์เนื้อหาเดิมๆ ไม่มีการปรับเปลี่ยน เนื้อหาให้สอดคล้องกับการเปลี่ยนแปลงของสังคม และความสนใจของผู้ฟัง มีเนื้อหาไม่สัมพันธ์กับชุมชน ที่เป็นเช่นนี้ส่วนหนึ่งมาจากการที่ อิหม่าม คอเต็บแสดงคุดบะฮ์โดยการอ่านซ้ำๆ จากหนังสือหรือตำรา ที่รวบรวมเนื้อหาคุดบะฮ์ วันศุกร์ ซึ่งส่วนใหญ่ว่าด้วยหลักการโดยภาพรวม นอกจากนี้ยังมีบางมัสยิดที่แสดงคุดบะฮ์ด้วย ภาษาอาหรับล้วนๆ ตั้งแต่ต้นจนจบ เนื่องจากเชื่อตามความเห็นของนักปราชญ์ทางศาสนา สายหนึ่งที่ว่า คุดบะฮ์วันศุกร์ต้องแสดงด้วยภาษาอาหรับเท่านั้น (วินัย สะมะฮุน, สัมภาษณ์, 29 ธันวาคม 2541 ; วิทยา วิเศษรัตน์, สัมภาษณ์, 22 ธันวาคม 2541; สำนักจุฬาราชมนตรี, 2537 : 153 ; อับดุลเลาะ หนุ่มสุข, สัมภาษณ์, 18 มกราคม 2542)

สำนักจุฬาราชมนตรี (2537 : 153) กล่าวว่าในสมัยก่อนมักคิดว่า คุดบะฮ์เป็นส่วนหนึ่งของพิธีการ จึงไม่นิยมเสนอคุดบะฮ์ที่มีสาระปัจจุบันเท่าใดนัก คงเสนอในรูปคล้ายเป็นการขอพร เสียมากกว่า และยึดถือรูปแบบดั้งเดิม จนไม่กล้าเปลี่ยนแปลงให้ทันสมัย เพราะกลัวเสียพิธีการ

อย่างไรก็ตาม นักวิชาการหลายท่านมีความเห็นว่า การแสดงคุตบะฮ์วันศุกร์ในปัจจุบัน และแนวโน้มในอนาคตจะมีการพัฒนาดีขึ้นทั้งด้านเนื้อหาและรูปแบบวิธีการนำเสนอ ซึ่งมีความน่าสนใจขึ้น และก่อให้เกิดประโยชน์อย่างแท้จริงต่อผู้ฟัง รวมไปถึงชุมชนและสังคม นอกจากนี้ ขณะนี้พบว่า มีมัสยิดหลายแห่งได้พยายามใช้ช่องทางหรือสื่อต่างๆ ในการเผยแพร่คุตบะฮ์ให้แพร่หลายยิ่งขึ้น โดยการจัดพิมพ์เป็นวารสาร, บางที่ทุนน้อยใช้วิธีการโรเนียว หรือถ่ายเอกสาร จากต้นฉบับแจกจ่ายให้ผู้มาฟังคุตบะฮ์ทุกศุกร์, เคยมีการตีพิมพ์คุตบะฮ์วันศุกร์ ผ่านหนังสือพิมพ์มุสลิม “ทางนำ” ภายใต้ชื่อคอลัมน์ “คุตบะฮ์วันศุกร์”, มีการถ่ายทอดเสียงผ่านเครื่องขยายเสียงหรือหอกระจายข่าว, มีการบันทึกเทปวีดิทัศน์และ เทปคาสเซ็ทเพื่อนำไปจำหน่ายและเผยแพร่ให้ผู้สนใจ นอกจากนี้ยังมีการนำคุตบะฮ์วันศุกร์ไปเผยแพร่ออกอากาศทางสถานีวิทยุ ในรายการภาคมุสลิมต่างๆ อีกด้วย ทั้งหมดนี้นับเป็นความก้าวหน้าของคอเต็บ อิมาม และกรรมการมัสยิดในการใช้เทคโนโลยีทางการสื่อสารเผยแพร่คุตบะฮ์ วันศุกร์ให้กระจายกว้างขวางครอบคลุมพื้นที่และผู้คน ทำให้การรับฟังคุตบะฮ์วันศุกร์ มิได้จำกัดแค่ในมัสยิดอีกต่อไป

เกี่ยวกับบทบาทของคุตบะฮ์วันศุกร์นั้น นักวิชาการมีความเห็นดังนี้

ซาฟีอี นภากร กล่าวว่า มีบทบาทมาก เพราะเนื้อหาภายในประกอบด้วยหลักการศาสนา และหลักการดำเนินชีวิต สามารถพูดได้ในทุกเรื่องที่สำคัญ

วินัย สมะอะฮ์ บอกว่า คุตบะฮ์ที่มีคุณภาพจะช่วยแก้ไขปัญหาสังคมและพัฒนาสังคมได้ เป็นพลังแห่งมิมบร์ การดำรงบทบาทเช่นนี้จะทำให้มัสยิดกลายเป็นกลไกหนึ่งที่จะช่วยแก้ไข ปัญหาสังคม นอกเหนือจากกลไกอื่นๆ ของรัฐ

ประสาน ศรีเจริญ (2539 : 58-59) กล่าวว่า เนื่องจากเนื้อหาคุตบะฮ์สัมพันธ์กับสังคมผู้ฟัง ดังนั้น คุตบะฮ์จึงควรมีบทบาทในการแก้ปัญหาต่างๆ โดยการพูดถึงปัญหา ที่มาของการเกิดปัญหา ผลกระทบและแนวทางการแก้ปัญหา ทั้งนี้ปัญหาที่นำมาพูดต้องเกี่ยวข้อง และมีผลกระทบต่อผู้ฟัง ไม่ว่าจะกระทบโดยตรงหรือทางอ้อม หรือจะกระทบในทันทีหรือโอกาสข้างหน้าก็ตาม

วิทยา เศษรัตน์ กล่าวว่า มีบทบาทหลักในการเปลี่ยนแปลงคนและพัฒนาคนให้เป็นคนดี มีคุณธรรมเสียสละ จากนั้นคนจึงไปเปลี่ยนแปลงและพัฒนาสังคม นอกนั้นยังช่วยสะท้อนปัญหาสำคัญๆ โกลัตุวี่ที่เกิดขึ้นในชุมชน และแนวทางแก้ไขปัญหา

สำนักจุฬาราชมนตรี (ม.ป.ป.: 1) กล่าวว่า คุตบะฮ์ในยุคของท่านนบี(ศ็อลฯ) กลายเป็นส่วนหนึ่งในการบริหารประเทศ และประกาศอิสลาม ท่านจะเสนอคุตบะฮ์ในเหตุการณ์สำคัญๆ และเนื้อหาสาระของคุตบะฮ์ จะเน้นนโยบายต่างๆ เป็นพิเศษ นอกเหนือไปจากการเสนอหลักการทั่วไป “ท่านนบี(ศ็อลฯ) ปฏิวัติมนุษยชาติได้สำเร็จก็โดยคุตบะฮ์นี้เอง นับแต่เริ่มรับโองการแรกจากกูรออัน เรื่อยมาจนกระทั่งท่านจากโลกนี้ไป ท่านได้ใช้การเสนอคุตบะฮ์เพื่อกระตุ้นวิญญาณของมนุษย์ให้ตระหนักถึงภาระหน้าที่ต่างๆ ของตัวเอง โดยท่านไม่มีอาวุธในมือ ไม่มีอำนาจรัฐ และไม่มีทรัพย์สินสมบัติใดๆ”

แนวคิดเกี่ยวกับชุมชนมุสลิมในประเทศไทย

มุสลิมในประเทศไทย นับเป็นกลุ่มชนที่มีจำนวนมาก รองมาจากประชากรส่วนใหญ่ที่นับถือศาสนาพุทธ มีจำนวนประชากรประมาณ 6 ล้านคน จากประชากรทั้งหมดของประเทศประมาณ 60 กว่าล้านคน ส่วนใหญ่อาศัยอยู่ในพื้นที่ 5 จังหวัดชายแดนภาคใต้ อันประกอบด้วย จังหวัดยะลา ปัตตานี นราธิวาส สงขลา สตูล จังหวัดอื่นๆ ทางภาคใต้ตอนบน และภาคกลาง ในกรุงเทพมหานคร นอกจากนั้นกระจายอยู่เกือบทั่วประเทศทั้งภาคกลาง ตะวันออกเหนือ และอีสาน มีมัสยิดเป็นศูนย์กลางของชุมชน ซึ่งกรมการศาสนา กระทรวงศึกษาธิการระบุว่า (2536) มีมัสยิดรวมกันในประเทศไทย 2,799 แห่ง ใน 53 จังหวัดทั่วประเทศ

กรุงเทพฯ นับเป็นแหล่งใหญ่ที่มีชาวไทยมุสลิมอาศัยอยู่อย่างหนาแน่น มีมัสยิดอยู่ 165 แห่ง นอกจากนี้ยังเป็นที่ตั้งขององค์กรมุสลิมที่สำคัญ คือสำนักจุฬาราชมนตรี สำนักงานคณะกรรมการกลางอิสลามแห่งประเทศไทย ที่บริหารกิจการของชาวไทยมุสลิมทั่วประเทศ ส่วนใหญ่ชาวไทยมุสลิมมักอยู่รวมกันเป็นชุมชนใหญ่ๆ มีมัสยิดเป็นศูนย์กลางประกอบกิจกรรมทางศาสนา กิจกรรมทางการศึกษาและสังคม รวมทั้งการอนุรักษ์วัฒนธรรมขนบธรรมเนียมประเพณีอันดีงามของชุมชนชาวไทยมุสลิม

ผู้คนมักให้ความเคารพนับถือผู้นำศาสนา มาก โดยเฉพาะอิหม่ามประจำมัสยิด รวมทั้งผู้รู้ทางศาสนาคนอื่นๆ เสาวนีย์ จิตต์หมวด (2535 : 489) ระบุว่า อิหม่าม เป็นผู้นำในการปกครองการบริหารชุมชนมุสลิม ที่มีมัสยิดเป็นศูนย์กลาง นอกจากนี้ ในงานวิจัยของกุสุมา ภูใหญ่ (2540) ก็พบว่า ชุมชนมุสลิมให้การยอมรับในความเป็นผู้นำของอิหม่าม โดยรวมในระดับที่สูง โดยชุมชนยินดีที่จะให้ความร่วมมือ เมื่ออิหม่ามเชิญชวน ยอมรับให้อิหม่ามเป็นแบบอย่างในการปฏิบัติตน ยอมรับให้อิหม่ามเป็นสัญลักษณ์ของชุมชนมุสลิมของตน และยินดีที่จะร่วมรับผิดชอบในกิจการของชุมชนร่วมกับอิหม่าม

มีเพียงแต่เป็นผู้นำในการประกอบศาสนกิจเท่านั้น ผู้นำในศาสนาอิสลามอย่างอิหม่ามยังทำหน้าที่ในฐานะผู้นำชุมชนอีกด้วย อาทิ การส่งเสริมการศึกษาด้านสามัญและศาสนา ส่งเสริมอาชีพ เป็นผู้นำต่อต้านอบายมุขต่างๆ ที่คุกคามชุมชน เป็นผู้ไกล่เกลี่ยหรือสร้างความเข้าใจอันดี เมื่อเกิดความขัดแย้งในชุมชน ตลอดจนเป็นสื่อกลางเผยแพร่ความรู้ ข้อมูลข่าวสารที่เป็นประโยชน์ และทันต่อเหตุการณ์แก่ชุมชน และสร้างความเข้าใจอันดีระหว่างรัฐกับชุมชน เป็นต้น (กุสุมา ภูใหญ่, 2540 ; วิโรจน์ ขวัญแก้ว, 2530) สำหรับภาระหน้าที่อันมีความสำคัญยิ่งประการหนึ่งในรอบสัปดาห์ของอิหม่าม คอเต็บ และกรรมการอิสลามประจำมัสยิด ซึ่งจัดว่าเป็นกลุ่มผู้นำศาสนาอิสลามก็คือ การจัดให้มีพิธีคุตบะฮ์วันศุกร์ขึ้นที่มัสยิด โดยมีผู้นำศาสนาเป็นผู้ทำหน้าที่แสดงธรรมอบรมสั่งสอนแก่ปวงสัปบุรุษ

ชุมชนมุสลิมโดยทั่วไป จะเป็นผู้เคร่งครัดในหลักธรรมคำสอนทางศาสนา ดำรงรักษาวัฒนธรรมตามครรลองศาสนาไว้อย่างเหนียวแน่น แม้จะเป็นชุมชนที่ตั้งอยู่ในเมืองหลวงอย่าง

กรุงเทพมหานคร ที่บอวลไปด้วยวัฒนธรรมตะวันตก และวัฒนธรรมไทยบนรากฐานของศาสนา พุทธก็ตาม

ที่เป็นเช่นนี้ ส่วนหนึ่งก็เนื่องจากศาสนาบัญญัติให้ผู้ปกครองจะต้องส่งบุตรหลานเล่าเรียนศาสนาตั้งแต่ยังเล็กๆ เรียกการศึกษาศาสนาภาคบังคับนี้ว่า “ฟิรดูอิน” เน้นสอนความรู้ทางศาสนาที่จำเป็นต่อการนำมาใช้ในชีวิตประจำวัน นอกจากนี้ เยาวชนยังต้องศึกษาการอ่านคัมภีร์อัลกุรอานที่เป็นภาษาอาหรับ เพื่อจะได้นำบทบัญญัติในคัมภีร์อัลกุรอานมาใช้ท่องอ่านขณะประกอบพิธีละหมาด 5 เวลาในรอบวันได้อย่างถูกต้อง มัสยิดและกรรมการอิสลามประจำมัสยิด ตลอดจนผู้ทรงความรู้คนอื่นๆ ในชุมชน คือกลุ่มคนที่ต้องรับผิดชอบในการจัดการศึกษาที่ว่านี้ให้กับชุมชน จุดบะฮ์วันศุกร์เองก็เป็นอีกช่องทางหนึ่งในการให้การศึกษาศาสนานอกระบบแก่เยาวชนมุสลิมที่บรรลุนิติภาวะ

นอกจากนี้ จะเห็นได้ชัดถึงความ “แข็ง” และการ “ยืนหยัด” ทางวัฒนธรรมของชุมชนมุสลิมได้จากการแต่งกาย โดยหญิงแต่งกายปกปิดมิดชิดทั่วร่างกาย มีผ้าคลุมศีรษะเรียกว่า “ฮิญาบ” ส่วนชายนิยม “สวมหมวก” ทรงกลมเล็กๆ ไว้บนศีรษะ อันเป็นการแต่งกายตามวัฒนธรรมอิสลาม

สำหรับชุมชนที่มีมุสลิมอยู่กันหนาแน่นในกรุงเทพฯ ประกอบด้วยชุมชนย่านหนองจอก-ลาดกระบัง, พระโขนง-ประเวศ, คลองตัน-บางกะปิ, ยานนาวา-บางรัก, บางมด, พญาไท-กิ่งเพชร เป็นต้น

สำหรับชุมชนสุเหร่าคลองเกลือ (อยู่เป็นสุข) ซึ่งมีมัสยิดอันวาริสซุนนะห์เป็นศูนย์กลางตั้งอยู่ในแขวงหนองบอน เขตประเวศนั้น เป็นชุมชนมุสลิมเก่าแก่อายุกว่า 100 ปี ส่วนใหญ่เป็นเครือญาติกัน มีตระกูลใหญ่ๆ อยู่ 4-5 ตระกูล เช่น อยู่เป็นสุข, ผ่องโสภา, สากลวาริ เป็นต้น มีอิหม่ามที่เป็นที่เคารพนับถือของคนในชุมชน และสังคมมุสลิมโดยทั่วไปในกรุงเทพฯ คือ อิหม่ามมุสตาฟา อยู่เป็นสุข จบการศึกษาทางศาสนาระดับปริญญาตรีและโท จากประเทศอินเดีย มีบิดาซึ่งเป็นที่เคารพนับถือของชาวชุมชน จบการศึกษาด้านศาสนาจากประเทศซาอุดีอาระเบีย ถือว่าเป็นอิหม่ามรุ่นบุกเบิกที่จบการศึกษาด้านศาสนาจากต่างประเทศในสมัยก่อน ปัจจุบันบิดาเสียชีวิตไปแล้ว อิหม่ามมุสตาฟา ยังเป็นผู้บริหารและเจ้าของโรงเรียนศาสนูปถัมภ์ ซึ่งเป็นโรงเรียนสอนศาสนาอิสลาม ซึ่งตั้งอยู่ใกล้ๆ กับมัสยิดอันวาริสซุนนะห์ มีเยาวชนชาย-หญิง จากกรุงเทพฯ จังหวัดใกล้เคียงและจังหวัดทางภาคใต้มาแล้วเรียน ประมาณ 300 คน

ที่โรงเรียนแห่งนี้ ยังมีครูสอนศาสนา ซึ่งเป็นบุคคลในชุมชนหลายท่านที่จบการศึกษาทางด้านศาสนาระดับปริญญาตรีและโทมาจากประเทศอินเดีย ปากีสถาน ครูสอนศาสนาเหล่านี้จะได้รับมอบหมายจากกรรมการอิสลามประจำมัสยิด ให้ทำหน้าที่แสดงจุดบะฮ์วันศุกร์ บางท่านเป็นนักพูด นักอภิปราย ที่เป็นที่ยอมรับในสังคมมุสลิมโดยทั่วไป อาทิ อาจารย์วิทย์หา อยู่เป็นสุข, อาจารย์อิลยาส นาคนาวา เป็นต้น

เดิมคนในชุมชนประกอบอาชีพทำนา มีที่ดินเป็นของตัวเอง ต่อมาเมื่อความเจริญรุกเข้ามา โดยเฉพาะการเกิดขึ้นของห้างสรรพสินค้า “ซีคอน” ริมถนนศรีนครินทร์ ปากทางเข้าชุมชน

ทำให้ความเจริญแพร่สะพัดเข้ามายังชุมชนอย่างรวดเร็ว ที่ดินถูกขายให้เป็นที่พักอาศัยและสถานประกอบการ มีคอนโดมิเนียม แมนชั่น แม้กระทั่งโรงแรมระดับใหญ่ ผุดขึ้นรายล้อมชุมชนหลายหมื่นห้อง มีผู้คนจากภายนอกหลั่งไหลเข้ามาอยู่อาศัยและทำมาหากิน ปัญหาทางสังคมใหม่ๆ เริ่มมีขึ้น พร้อมกับความเจริญทางวัตถุและการเข้ามาอยู่อาศัยของคนนอก อาทิ ปัญหายาเสพติด ปัญหาแหล่งอบายมุข สถานบันเทิงเรีงรมย์ ซึ่งถือว่าเป็นปัญหาใหญ่ในสายตาของชาวมุสลิมผู้เคร่งครัดในหลักการศาสนา ผู้คนในชุมชนมุสลิมเองก็เริ่มย่อหย่อนในการปฏิบัติศาสนกิจ เพราะมัวแต่ทำมาหากิน จากเจ้าของที่ดิน มาถึงรุ่นลูก รุ่นหลาน ก็กลายสภาพมาเป็นลูกจ้าง ซึ่งถือว่าเป็นอาชีพส่วนใหญ่ของคนในชุมชน

สภาพความเคร่งครัดทางหลักการศาสนาของคนในชุมชนอาจแบ่งได้เป็น 2 กลุ่มคือ กลุ่มคนที่เคร่งครัดมาก มีผู้นำศาสนา กรรมการอิสลามประจำมัสยิด บรรดาครูสอนศาสนาของโรงเรียนศาสนาปัทมภ์และกลุ่ม “ตะวะห์” (กลุ่มเผยแพร่ศาสนาอิสลาม) เป็นแกนนำในการตักเตือน เชิญชวนให้คนอื่นอีกกลุ่ม ซึ่งย่อหย่อนในหลักธรรมและการปฏิบัติศาสนกิจ ให้กลับเข้าสู่หลักคำสอนทางศาสนา คนกลุ่มที่ 2 นี้ แม้จะมีน้อยกว่าคนกลุ่มแรก แต่บางครั้งก็สามารถสร้างปัญหาและผลกระทบต่อชุมชนได้ในวงกว้าง จากการทำงานอย่างหนักของคนกลุ่มแรก ทำให้ระยะหลัง ชุมชนมีพัฒนาการทางศาสนาที่ดีขึ้น อิหม่ามมุสตาฟา อยู่เป็นสุข ให้สัมภาษณ์ว่า ฟังพอใจกับการที่ปัจจุบันคนในชุมชนมาละหมาดกันที่มีสยิดเพิ่มมากขึ้น ผู้หญิงก็คลุมฮิญาบกันมากขึ้น แต่ก็ไม่ฟังพอใจกับการจัดการกับปัญหายาเสพติด ซึ่งแม้หลายๆ ฝ่ายจะพยายามแก้ปัญหาที่ว่านี้ แต่ก็ทำได้ยากมาก เพราะปัญหาทวีความรุนแรงยิ่งขึ้น มีความสลับซับซ้อนและเกี่ยวข้องกับผลประโยชน์มหาศาล การแก้ปัญหาต้องอาศัยความร่วมมือจากหลายฝ่ายและอาศัยมาตรการหลายๆ ด้านร่วมกัน

กลุ่มผู้นำศาสนาเคยจัดอบรมป้องกันแก้ไขปัญหายาเสพติดขึ้นให้กับคนในชุมชน มีการออกเยี่ยมเยียนกลุ่มคนที่เกี่ยวข้องกับยาเสพติด และตักเตือนห้ามปรามมิให้เสพยาและค้า ตลอดจนจนออกประกาศไม่จัดพิธีละหมาดแก่ผู้ตายที่ยุ่งเกี่ยวกับปัญหายาเสพติด อีกทั้งคุตบะฮ์วันศุกร์ก็เป็นอีกช่องทางหนึ่งในการป้องกันแก้ไขปัญหานี้

ข้อมูลทางกายภาพจากการสำรวจของกรุงเทพมหานครต่อไปนี้จะทำให้เข้าใจในสภาพชุมชนสุเหร่าคลองเคล็ดมากยิ่งขึ้น

ข้อมูลชุมชนสุเหร่าคลองเคล็ด (อยู่เป็นสุข) ปี 38-39

ที่ตั้ง ซอยสุภาพพงษ์ ถนนศรีนครินทร์ แขวงหนองบอน เขตประเวศ

สภาพทั่วไปของชุมชน สภาพบ้านเรือนเป็นบ้านไม้ชั้นเดียว และมีบางส่วนเป็นสองชั้น สภาพถนนภายในชุมชนเป็นถนนลูกรัง ยังไม่มีท่อระบายน้ำ หน้าฝนมีน้ำท่วมขังเป็นแห่งๆ

โครงสร้างประชากร มีจำนวน 150 หลังคาเรือน 150 ครอบครัว มีประชากรประมาณ 750 คน เป็นชายร้อยละ 53 หญิงร้อยละ 47 อยู่ในวัยแรงงานคิดเป็นร้อยละ 57 กำลังศึกษาเล่าเรียนร้อยละ 30 ผู้สูงอายุร้อยละ 6 เด็กอายุต่ำกว่า 6 ปี ร้อยละ 7

การศึกษา

- ระดับประถมศึกษา คิดเป็นร้อยละ 51
- ระดับมัธยมศึกษา คิดเป็นร้อยละ 38
- ระดับอาชีวศึกษา คิดเป็นร้อยละ 8
- ระดับปริญญาตรี คิดเป็นร้อยละ 3

อาชีพ ส่วนใหญ่ประกอบอาชีพ รับจ้างทั่วไป รองลงมาจะประกอบอาชีพส่วนตัว โดยมีรายได้โดยเฉลี่ยต่อครอบครัวต่อไป ประมาณ 35,000 – 50,000 บาท

ศาสนา ประชากรส่วนใหญ่นับถือศาสนาอิสลามร้อยละ 98 ศาสนาพุทธและศาสนาคริสต์ร้อยละ 2

การตั้งถิ่นฐานของประชากร ประชากรส่วนใหญ่อาศัยอยู่ในชุมชนนี้มานานกว่า 10 ปี ขึ้นไป โดยมากมีภูมิลำเนาเดิมอยู่ในกรุงเทพมหานคร

สาเหตุการย้ายครอบครัว ส่วนใหญ่คือมาหางานทำและใกล้สถานที่ทำงาน สภาพการครอบครองที่ดิน ที่ดินของชุมชนส่วนใหญ่เป็นของมัสยิด ให้ประชาชนเช่าที่ปลูกบ้านคิดเป็นร้อยละ 80 เช่าบ้านอยู่อาศัยร้อยละ 15 ประมาณร้อยละ 5 มีบ้านและที่ดินเป็นของตนเอง ลักษณะการอยู่อาศัย ใช้บ้านอยู่อาศัยอย่างเดียวคิดเป็นร้อยละ 85 ทำการค้าและอยู่อาศัยคิดเป็นร้อยละ 15

สาธารณูปโภคภายในชุมชน

- ด้านไฟฟ้ามีมิเตอร์เป็นของตนเอง
- ด้านประปามีมิเตอร์เป็นของตนเอง
- ด้านโทรศัพท์มีโทรศัพท์ส่วนตัวเป็นบางบ้านและมีโทรศัพท์สาธารณะภายในชุมชน

คณะกรรมการชุมชน

สำนักงานเขตประเวศ ดำเนินการเลือกตั้งเมื่อวันที่ 30 พฤษภาคม 2536 มีกรรมการชุมชน 7 คน ประธานกรรมการคือ นายสุวิทย์ อยู่เป็นสุข (รักษาการแทน)

งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

จากการศึกษาวรรณกรรมเบื้องต้น ไม่พบว่าม้งานศึกษาวิจัยที่เกี่ยวข้องกับชุดบะฮ์วันศุกร์โดยตรง มีข้อค้นพบบางส่วนที่กล่าวถึงชุดบะฮ์วันศุกร์อยู่บ้าง ในงานวิจัยที่เกี่ยวกับมัสยิดและผู้นำศาสนา โดยจะได้นำเสนอต่อไปนี้ ร่วมกับผลการศึกษาวิจัยที่ว่าด้วยบทบาทของมัสยิด,

ผู้นำศาสนาและสื่อมวลชนมุสลิม ซึ่งพอจะเป็นแนวทางในการศึกษาวิจัยครั้งนี้ได้ ดังมีรายละเอียดต่อไปนี้

กุสุมา กูใหญ่ (2540) ศึกษาเรื่อง “การรับรู้ ความคาดหวัง ความพึงพอใจ และการยอมรับของชาวมุสลิมในเขตหนองจอก ต่อบทบาทในการพัฒนาชุมชนของอิหม่าม” พบว่าในการรับรู้ของชุมชน อิหม่ามเป็นผู้ที่มีบทบาทหลากหลาย ทั้งช่วยส่งเสริมการศึกษาด้านสามัญและศาสนา, เป็นผู้นำในการต่อต้านอบายมุขต่างๆ ที่คุกคามชุมชน, ส่งเสริมให้เกิดบรรยากาศของความร่วมมือกันในชุมชนและระหว่างชุมชน, ร่วมใกล้ชิดหรือสร้างความเข้าใจอันดีเมื่อเกิดความขัดแย้งในชุมชน, ส่งเสริมและให้ความรู้แก่ชาวมุสลิม ในเรื่องการบริโภคอาหารที่ถูกสุขลักษณะและถูกต้องตามหลักการศาสนา, เป็นตัวแทนของชาวมุสลิมในการแถลงข้อเท็จจริงเพื่อสร้างความเข้าใจอันดีระหว่างรัฐกับชุมชน เป็นต้น นอกจากนี้ชุมชนมุสลิมยังให้การยอมรับในบทบาทความเป็นผู้นำของอิหม่ามสูงด้วย โดยชุมชนยินดีที่จะให้ความร่วมมือ เมื่ออิหม่ามเชิญชวน, ยอมรับให้อิหม่ามเป็นแบบอย่างในการประพฤติตน, ยอมรับให้อิหม่ามเป็นสัญลักษณ์ของชุมชนมุสลิมของตน ที่น่าสนใจคือยอมรับในความสามารถในการสื่อสาร หรือทำความเข้าใจในเรื่องใหม่ๆ กับชาวมุสลิมอีกด้วย เป็นต้น

การศึกษาครั้งนี้ยังค้นพบว่า ตามการรับรู้ของชุมชน ชุมชนได้รับข่าวสารจากอิหม่ามผ่านช่องทางการละหมาดวันศุกร์มากที่สุด รองลงมาคือได้รับข่าวสารจากเพื่อนบ้านหรือคนรู้จัก, จากกรรมการมัสยิด, จากการกระจายเสียงจากมัสยิด เป็นต้น ทั้งนี้เนื้อหาข่าวสารที่ได้รับจากอิหม่ามจะเกี่ยวข้องกับกิจกรรมของมัสยิด, ความรู้ทางด้านศาสนา, การขอความร่วมมือหรือขอความช่วยเหลือต่างๆ, ความรู้หรือข่าวสารทั่วไป, กิจกรรมของอิหม่าม, ปัญหาต่างๆ ของชุมชน ตามลำดับ ส่วนเนื้อหาที่กลุ่มตัวอย่างได้รับน้อยที่สุดคือ ข่าวสารจากทางราชการ ผลการศึกษายังระบุว่า โดยรวมชุมชนรู้สึกพึงพอใจอย่างสูงทั้งต่อเนื้อหาข่าวสารที่ได้รับ และต่อช่องทางการได้รับข่าวสารจากอิหม่าม ดังที่ได้กล่าวมาข้างต้น

กุสุมากล่าวว่า “ชุมชนมุสลิมมีมัสยิดเป็นศูนย์กลาง และชาวชุมชนมักจะตั้งบ้านเรือน อยูรายรอบมัสยิด การสื่อสารที่ทั่วถึง สามารถกระจายไปยังชาวมุสลิมได้จำนวนมาก มีความชัดเจนและสม่าเสมอที่สุด คือการแจ้งข่าวสารในการละหมาดวันศุกร์(ญุมอัต) ซึ่งเป็นการปฏิบัติศาสนกิจที่มุสลิมทุกคนจะมาร่วมทุกวันศุกร์ โดยเฉพาะชายมุสลิม ที่ถือเป็นหน้าที่ที่จำเป็นต้องปฏิบัติ ซึ่งในการละหมาดดังกล่าว อิหม่ามหรือกรรมการประจำมัสยิด สามารถแจ้งข่าวสาร ทำความเข้าใจ อบรมสั่งสอนหรือแสดงธรรมได้ จึงเป็นการสื่อสารที่เข้าถึงชาวมุสลิมมากที่สุด”

มีงานวิจัยอีกหลายชิ้น ที่มีข้อค้นพบคล้ายคลึงกันนี้ โดยชี้ให้เห็นถึงบทบาท บารมี และความสามารถในการเป็นผู้นำในด้านต่างๆ ของผู้นำศาสนา ตลอดจนการได้รับความเชื่อถือยอมรับจากชุมชนมุสลิม ที่น่าสนใจคือการทำหน้าที่ผู้นำศาสนาสามารถเป็นสื่อกลางที่ดีในการเผยแพร่ความรู้และข่าวสาร

วิโรจน์ ขวัญเกื้อ (2530) ศึกษาเรื่อง “บทบาทของโต๊ะอิหม่ามในจังหวัดชายแดนภาคใต้ ในการสนับสนุนการพัฒนาโครงการศึกษานอกระบบโรงเรียน ตามการรับรู้ของผู้บริหารการ

ศึกษานอกโรงเรียน ผู้นำท้องถิ่นและโต๊ะอิหม่าม” พบว่า ในด้านข้อมูลข่าวสารนั้น อิหม่ามสามารถเป็นตัวแทนของชาวไทยมุสลิมที่จะแลกเปลี่ยนข้อเท็จจริงเพื่อความเข้าใจอันดีต่อกันระหว่างรัฐกับประชาชน และด้วยความเป็นตัวแทนที่ดี จึงทำให้อิหม่ามเป็นตัวแทนสังคมมุสลิมได้ดี ในการเผยแพร่ความรู้ และข่าวสารข้อมูลที่เป็นประโยชน์ และทันต่อเหตุการณ์แก่ประชาชน และช่วยเป็นสื่อกลางในการเผยแพร่ข่าวสารที่ถูกต้องจากรัฐไปสู่ประชาชน

ชวลิตธำรง โกฏตระกูล (2533) ศึกษาเรื่อง “ผู้นำศาสนาอิสลามกับการมีส่วนร่วมทางการเมือง โดยศึกษากรณีเขตหนองจอก มีนบุรี บางกะปิ พระโขนง” พบว่าตำแหน่งของผู้นำศาสนาอิสลาม คืออิหม่าม คอเต็บมีศักยภาพสูงสุดต่อการยอมรับและการตัดสินใจของชาวมุสลิม ทั้งนี้การยอมรับในตัวผู้นำศาสนาจะเป็นไปในลักษณะของการเชื่อฟังผู้นำที่มีบารมี (Charismatic) โดยส่วนตัวสูง เป็นผู้นำทั้งทางโลกและทางธรรมประกอบกัน มีอิทธิพลต่อการจูงใจ ให้คนในชุมชนปฏิบัติตาม อาทิ การจูงใจให้คนในชุมชนไปลงคะแนนเสียงเลือกตั้งในการเมือง การจูงใจให้คนในชุมชนร่วมมือกันพัฒนา masjid และทำงานเพื่อส่วนรวม กล่าวได้ว่าผู้นำศาสนาอิสลามเป็นจุดศูนย์กลางของการรวมพลังของชุมชนมุสลิมในการประกอบกิจกรรมต่างๆ ให้สำเร็จ ลุล่วงได้ด้วยดี

เสาวนีย์ จิตต์หมวด (2527) ศึกษาวิจัยเรื่อง “หน้าที่ของมัสยิดต่อสังคมมุสลิมในภาคกลาง” พบว่ามัสยิดเป็นศูนย์กลางของชุมชนในการประกอบกิจด้านต่างๆ ร่วมกัน ทั้งด้านศาสนา การศึกษา สังคม ฯลฯ ทั้งนี้กิจด้านอื่นๆ นอกเหนือจากศาสนกิจที่มัสยิดได้จัดให้มีขึ้น อาทิ การจัดให้มีการศึกษาทั้งทางด้านศาสนาและสามัญบางแห่ง มีการจัดประชุมปรึกษาหารือในเรื่องการประกอบอาชีพด้วย, จัดให้มีกิจกรรมทางสังคมและวัฒนธรรม อาทิการจัดให้มีพิธีนิกะฮ์ (การแต่งงาน) การโกนผมไฟ และพิธีเข้าสูหนัด (คือการขลิบหนังปลายอวัยวะเพศชาย ซึ่งเป็นสิ่งที่ศาสนาห้าม) (คืออวัยวะ) ส่งให้ปฏิบัติ) ให้แก่เด็ก นอกจากนี้ บางแห่งยังช่วยจัดหาทุนการศึกษาให้กับนักเรียน อนุญาตให้นักการเมืองหรือพรรคการเมืองใช้มัสยิดเป็นสถานที่หาเสียง และจัดให้มีการเก็บและแจกจ่ายชะกาตฟิดเราะห์ (การจ่ายทานภาคบังคับในช่วงปลายเดือนของการถือศีลอด) เป็นต้น

ผลการศึกษาค้นคว้าครั้งนี้ยังชี้ให้เห็นด้วยว่า อิหม่ามเป็นบุคคลที่ชุมชนมุสลิมให้ความเคารพนับถือมากที่สุด และยังเป็นบุคคลที่ชุมชนจะไปปรึกษาด้วยมากที่สุด เมื่อมีปัญหา หรือจะทำกิจการใดๆ เกี่ยวกับศาสนา นอกจากนี้มีผลการวิจัยบางส่วนที่กล่าวถึงผู้แสดงคุตบะฮ์โดยศึกษาพบว่า บุคคลที่ทำหน้าที่แสดงคุตบะฮ์ประจำวันศุกร์นั้น มีการผลิตเปลี่ยนหมุนเวียนกันหลายคนสูงสุดรองลงมาเป็นคอเต็บ และอิหม่าม ตามลำดับ ข้อค้นพบเกี่ยวกับอิหม่ามและผู้แสดงคุตบะฮ์โดยเสาวนีย์ดังกล่าวนี้ไม่ต่างจากข้อค้นพบในการศึกษาวิจัยโดยแวอุเซ็ง มะแดเฮาะ, ดลมนรรัตน์ บากา และสุวิชา ยี่สุนทร (2539)

ดลมนรรัตน์ บากา และหะสัน หมัดหมาน (2539) พบว่าในการอ่านคุตบะฮ์วันศุกร์ ผู้นำมุสลิมแต่ละจังหวัดจะอ่านเนื้อหาของคุตบะฮ์แตกต่างกัน นอกจากองค์ประกอบที่ต้องอ่านให้ครบตามข้อกำหนดในทางศาสนาอิสลาม

เป็นที่ยอมรับกันว่า สื่อพื้นบ้านก็คือสื่อมวลชนท้องถิ่นประเภทหนึ่ง ดังนั้นบทบาทหน้าที่ ก็ย่อมจะคล้ายคลึงกัน ในงานของพรรณพิมล ศรีพระญาติ (2538) ซึ่งศึกษาเรื่อง “บทบาทของ หนังสือพิมพ์มุสลิมในประเทศไทย” พบว่า สื่อมวลชนมุสลิมในที่นี้คือ หนังสือพิมพ์มุสลิม “ทางนำ” มีบทบาทต่อสังคม 7 ประการคือ 1. ปกป้องหลักการอิสลามและสิทธิประโยชน์ของชาวมุสลิม 2. เผยแพร่หลักการอิสลามโดยแสดงให้เห็นถึงความสำคัญของอิสลามว่าเป็นระบบแห่งชีวิตที่นำมาปฏิบัติในชีวิตประจำวันได้ มิใช่เป็นเพียงหลักการปรัชญาในอุดมคติ 3. สร้างเอกภาพในสังคม โดยทำหน้าที่ให้ข้อมูลข่าวสารให้คนในสังคม โดยเฉพาะฝ่ายปกครองเข้าใจในหลักเกณฑ์ของศาสนาอิสลาม ตลอดจนวิถีชีวิตวัฒนธรรมที่มีลักษณะ เฉพาะของชาวไทยมุสลิม เพื่อการอยู่ร่วมกันอย่างสันติ 4. รายงานข่าวสารด้วยการให้ข้อมูลที่เกี่ยวกับการเมือง สังคม เศรษฐกิจ วัฒนธรรมและสังคมทั่วไปในแวดวงสังคมไทยมุสลิมและข่าวสารเกี่ยวกับความเป็นไปในกลุ่มประเทศโลกมุสลิม โดยเฉพาะด้านการเมืองระหว่างประเทศ 5. แสดงความคิดเห็น โดยผู้เขียนมีหลักการอิสลามเป็นกรอบกำหนดความคิดและตัดสินความผิด ถูก 6. สร้างความบันเทิง 7. เป็นสื่อกลางโฆษณา นอกจากนี้ยังสามารถวิเคราะห์เนื้อหาประเภทต่างๆ ที่นำเสนอในหนังสือพิมพ์ทางนำได้หลากหลายถึง 37 ประเภท

จากการนำเสนอผลการวิจัยที่เกี่ยวข้องโดยรวมชี้ให้เห็นถึงบทบาทที่กว้างขวางทั้งทางโลกและทางธรรมของมัสยิดและผู้นำศาสนาอิสลาม เป็นบทบาทที่ได้รับการยอมรับจากชุมชน ลักษณะบทบาทดังกล่าวมานี้ สามารถนำมาเป็นแนวทางศึกษาเปรียบเทียบกับบทบาทของคุณตะฮ์วันศุกร์ได้ เพราะการแสดงคุณตะฮ์วันศุกร์ เป็นภารกิจของผู้นำศาสนาอิสลามในฐานะเป็นผู้สั่งสารและจัดให้มีขึ้นในมัสยิด

ส่วนบทบาทสื่อมวลชนมุสลิมที่ศึกษาโดยพรรณพิมลนั้นคาดว่าจะค้นพบในคุณตะฮ์วันศุกร์เช่นกันคือ บทบาทในการเผยแพร่หลักการอิสลาม, การสร้างเอกภาพในสังคม ส่วนการรายงานข้อมูลข่าวสาร คาดว่าจะค้นพบเช่นกันในคุณตะฮ์วันศุกร์ แต่คงไม่เข้มข้นเท่าในสื่อมวลชน

